

Treći dio

BORBENA DEJSTVA DIVIZIJE U 1943.

Po prikupljanju jedinica određenih u sastav ove divizije (sem Kozarskog NOP odreda), štab divizije je 10. juna 1943. rasporedio snage na sledeće pravce.³⁵

— 2. krajiška brigada na prostoriji s. Pribnić — s. Buletić — s. Ranković — s. Čečava, sa zadatkom zatvaranja pravca prema neprijateljskom garnizonu u Teslicu i čišćenja zaposjednutoг terena od četničkih formacija.

— 5. kozarska brigada na prostoriji s. Snjegotina (Karač — Spasojevići) s. Dubrave — s. Braniešci — s. Vijačani, sa zadatkom patroliranja i čišćenja terena od četničkih grupa na sektoru Lipnja — Uzlomac — s. Jošavka i sa obe strane ceste Klačnice — Prnjavor.

— 12. krajiška brigada na prostoru s. Donja Orahova — Obodnik — s. Garići sa zadatkom zatvaranja pravca prema neprijateljskom garnizonu Kotor Varoš i čišćenja zaposjednutoг terena od četnika.

— prnjavorski odred na prostoru s. Popovići — s. Vijačani sa osnovnim zadatkom mobilizacije ljudstva i održavanje veze između 2. i 5. brigade.

— Banjalučki odred na prostoru s. Grabovac — s. Borak, sa zadatkom kontrolisanja i obezbeđenja od upada četnika iz pravca planine Cemernica — s. Javorani, kao i održavanje veze sa 12. brigadom i zajedno sa 9. krajiškom brigadom 10. divizije, neposredna zaštita i snabdjevanje — bolnice u s. Šipragama.

³⁵ Naređenje štaba 12. divizije od 10. juna 1943. potčinjenim jedinicama za posjedanje novih položaja i sređivanje stanja u jedinicama. Zbornik, tom IV, knj. 14, dok. 20.

Pomenutim naređenjem o rasporedu jedinica štabovima brigada je data mogućnost da prema sopstvenoj inicijativi organizuju patroliranje u dubinu posjednutih prostora i izvode manje oružane akcije.

Imajući u vidu da je ljudstvo brigada bilo iscrpljeno dugim marševima i stalnim borbama, štab divizije u pomenutom naređenju je insistirao na vojničkom i moralno-političkom učvršćenju jedinica, pranju i krpljenju odjeće, šišanju, brijanju i kupanju ljudstva, u cilju suzbijanja mogućih epidemija, prije svega tifusa, te na izvođenju borbene obuke i političke nastave. Posebno se isticala potreba mobilizacije ljudstva i političko djelovanje na terenu, a naročito razobličavanje četničke izdaje.

Na tim položajima 5. i 12. brigada i Banjalučki odred ostali su do 21. juna 1943, kada su prema zapovijesti³⁶ štaba 11. divizije krenule na zadatak da likvidiraju četničke jedinice Laze Tešanovića na terenu Kotor Varoši. Međutim, do značajnijih borbi nije došlo, jer su se četničke jedinice nakon slabijeg otpora u rejonu sela Šolaji — Koštici i Zubovići — Viševce povukle u planinu Čemernicu.³⁷

Istog dana, jedna četa Nijemaca, predvođena četnicima, izašla je iz Kotor Varoša i u selu Viševica iznenadila štab 1. bataljona 5. brigade, kojom prilikom su poginula dva, a nestao jedan kurir. Jedinice 4. bataljona pritekly su u pomoć 1. bataljonu i protjeraly Nijemce u Kotor Varoš.

Pojavy jedinica 11. divizije na tom terenu, njihov kontakt i pravilan odnos prema narodu, demoralisuyće je djelovao na četničke jedinice. Činjenica da su morali bježati i napuštali svoja sela pred partizanskim snagama potakla je početno raslojavanje u četničkim jedinicama i pojedinačna napuštanja njihovih redova, pogotovu prisilno mobilisanih seljaka. Jedinice 11. divizije su ostale na tom terenu do 30. juna 1943. za koje vrijeme je po selima održano nekoliko skupova sa stanovništvom, na kojima su objašnjavani ciljevi narodnooslobodilačke borbe i razobličavana četnička izdaja.

U toku čišćenja navedenog terena ubijeno je i zarobljeno oko 40 četnika.

³⁶ Zbornik, tom IV, knj. 14, dok. 50. Zapovijest štaba 12. divizije, od 19. juna 1943.

³⁷ Zbornik, tom IV, knj. 14, dok. 66. Izvještaj štaba 12. divizije od 23. juna 1943. štabu 1. bosanskog korpusa.

U cilju obezbeđenja komunikacija koje povezuju središnji deo srednje Bosne sa Bosanskom krajinom i potpunim ovladavanjem tim terenom Stab 11. divizije je odlučio da na prostoru Kotor Varoš, odnosno Skender Vakuf, zadrži 12. brigadu i Banjalučki odred, a 5. brigadu prebaci sa rejonu Maslovare — Garići, u rejon Lipnje — Klupe — Pribinić — Buletić.³⁸

U tom periodu 2. krajiška brigada (sem 4. bataljona koji se nalazio u rejonu Maslovara), nalazila se na prostoru Cečava — Ukrinica — Rastuša, sa zadatkom čišćenja rejonu od četnika i prikupljanja podataka o stanju neprijateljskih garnizona Teslić, Komušina, Novi Seher, Tešanj, Maglaj i Doboj.

Prnjavorski odred nalazio se na prostoru Kulaši — Pivaševići, sa zadatkom progonjanja četničkih grupa u rejonu Ljubića i Viječana i prikupljanja podataka o stanju i jačini neprijateljskih garnizona Prnjavor, Klačnice, Jošavka, Motajica i Derventa.³⁹

OSLOBOĐENJE PRNJAVORA

Po naređenju štaba 11. divizije od 8. jula 1943. jedinice 2. i 5. brigade i Prnjavorskog odreda dobile su zadatak da noću 9/10. jula 1943. napadnu i zauzmu ustaško-domobransko uporište u Prnjavoru i da očiste okolna sela od četničkih jedinica.

Navedene jedinice su noću 9/10. jula 1943. u 23,00 časa jednovremeno napale uporišta u Prnjavoru i četnička uporišta na Ceru, Vučijaku i Glogovcu, koja su sačinjavala vanjsku odbranu mjesta u kojem se branio jedan domobranski bataljon. Nakon polučasovne borbe Prnjavor je bio oslobođen, a likvidirana su i četnička uporišta.

U tim borbama ubijeno je 15 neprijateljskih vojnika, a zarobljeno je 60 četnika i domobrana, od kojih je 10 ostalo u našim jedinicama. Zaplijenjeno je 50 pušaka, 6 sanduka puščane municije, 2 sanduka mina za minobacač i

38 Zbornik, tom IV, knj. 15 dok. 32. Naređenje štaba 5. brigade, od 5. jula 1943. štabovima bataljona.

39 Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. 22. Naređenje štaba 12. divizije, od 4. jula 1943. štabovima 2. i 5. brigade i Prnjavorskog odreda.

veće količine živežnih namirnica. Naši gubici bili su 1 poginuo i 2 ranjena borca.⁴⁰

Narednih dana jedinice 11. divizije koje su učestvovala u oslobođenju Prnjavora bile su orjentisane: 2. brigada prema Tesliću, 5. brigada i Prnjavorski odred na široj prostoriji Prnjavora s ciljem čišćenja rejonu od četnika i zatvaranja pravaca na komunikacijama Banjaluka — Prnjavor i Prnjavor — Derventa.

Nakon oslobođenja Prnjavora, četničke jedinice su uz pomoć jedne kolone Nijemaca iz Banjaluke i legionara iz Dervente pokušale povratiti ga, ali su energičnim protivnapadom bile odbijene.

U cilju proširenja slobodne teritorije štab 11. divizije je orijentisao 5. brigadu i Prnjavorski odred sjeverno od Prnjavora, gdje su u rejonu Careva Gora — Motajnica — Srbac, bile koncentrisane četničke jedinice pod komandom Rade Radića, Nikole Forkape i Ljube Bundala. Borbe sa tom četničkom grupacijom trajale su od 13. do 17. jula 1943. Za to vrijeme je ubijeno 50, a zarobljeno 23 četnika, dok ih se 85 predalo, među kojima i jedan zamjenik komandanta bataljona i jedan komandir čete. Oni su stupili u naše jedinice.

Zaplijenjeno je 90 karabina, 1 puškomitraljez i veće količine žita, koje je kasnije podjeljeno siromašnim seljacima.

U tim borbama potpuno je razbijena Motajnička četnička brigada, a njen komandant Nikola Forkapa spasao se bjekstvom u posljednjem trenutku. Naši gubici bili su 4 poginula i 6 ranjenih boraca. Razbijanjem te četničke grupacije, jedinice 11. divizije, izible su na desnu obalu donjeg toka r. Vrbas i ovladale linijom Srbac — planina Motajica — s. Kalenderovci — s. Pojezna.⁴¹

Jedinice 11. divizije — zadržane na sektoru Kotor Varoš — 12. krajiška brigada, Banjalučki odred i 4. bataljon 2. brigade — vodile su sporadične borbe sa četnicima Laze Tešanovića, štitile bolnicu u Šipragama i kontrolisale komunikacije Kotor Varoš — Teslić i Kotor Varoš — Sken-der Vakuf. Tako je jedan bataljon 12. brigade 13. jula

40 Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. 129. Izvještaj štaba 12. divizije štabu 1. i 2. bosanskog korpusa o akcijama izvedenim od 1—20. jula 1943.

41 Isto kao u napomeni 40.

1943. u rejonu sela Radići izvršio prepad na četničke jedinice i zauzeo njihove položaje. Tom prilikom je zaplijenjen 1 mitraljez, 2 puške i 700 metaka.⁴² Sutradan, 14. jula, u 12. brigadi je održana skromna svečanost. Razlog za to je bilo formiranje 3. bataljona (do tada je 12. brigada imala dva bataljona). Za formiranje 3. bataljona izdvojene su po jedna četa iz 1. i 2. bataljona. Za komandanta bataljona postavljen je Nikica Milić, dotadašnji zamjenik komandanta 2. bataljona, a za političkog komesara Stanko Vasiļević, dotadašnji politički komesar artiljerijskog diviziona 1. bosanskog korpusa.⁴³

Za nešto više od mjesec dana boravka i dejstva na tlu srednje Bosne snage 11. divizije postigle su značajne borbene rezultate, što je imalo pozitivan politički odraz na stanovništvo tog kraja.

Oslobođenjem Prnjavora i razbijanjem četničke grupacije u rejonu planine Motajica i sužavanja prostora djelovanja četnika u rejonu planine Čemernica, stvorena je slobodna teritorija od preko 2.000 km². Jedinice divizije kontrolisale su preko 250 km saobraćajnica, puteve, Banjaluka — Prnjavor — Derventa, odnosno Prnjavor — Teslić, Kotor Varoš — Skender Vakuf i Kotor Varoš — Teslić. Prodiranjem 11. divizije na sjever srednje Bosne, u donji tok rijeke Vrbas, bilo je značajno iz više razloga. Razbijanjem četničke grupacije, pod komandom Nikole Forkape i Ljube Bundala, znatno je oslabio uticaj i dejstvo četnika kao organizovanih vojnih jedinica. Vijest o tome, a posebno o činjenici da je u naše jedinice stupilo preko 100 ljudi koji su ranije pripadali četničkim jedinicama, pokolebala je i druge prisilno mobilisane četnike u jedinicama koje su operisale oko planine Borja, odnosno oko planine Čemernice.

Ovladavanjem terenima oko Prnjavora i Srbca, gdje je narod srdačno dočekaio partizanske jedinice pomažući ih u pogledu ishrane i davanja podataka, stvoreni su uslovi za priliv novih boraca, stvaranje narodnooslobodilačkih odbora, te partijskih i skojevskih organizacija po se-

⁴² Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. 72. Izvještaj štaba 12. brigade štabu 1. bosanskog korpusa od 13. jula 1943. o razbijanju neprijateljskih snaga na položajima Radići — Gradina.

⁴³ Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. 73. Naređenje štaba 12. brigade od 13. jula 1943. potčinjenim jedinicama za formiranje 3. bataljona.

lima, što je doprinosilo sve većoj opredjeljenosti naroda tog kraja za NOP. Stvoreni su uslovi i za sakupljanje većih količina žita i drugih namirnica iz južnog dijela Lijeve Polja, čija je veza sa Kozarom bila otežana, a često i nemoguća zbog velike frekvencije njemačko-ustaških jedinica cestom Banjaluka — Gradiška.

Sama činjenica da je za svega nekoliko dana boravka u tom kraju u naše jedinice stupilo oko 250 novih boraca, među kojima je bilo najviše omladinaca i omladinki, najbolje svjedoči o raspoloženju naroda prema NOP-u. Takvi uslovi omogućili su štabu 11. divizije da radi zaštite prostora ostavi manje jedinice, a da glavninu snaga orijentiše ka istoku, za dejstvo oko Dervente i Teslića, odnosno na komunikacijama u dolini rijeke Bosne.

Izvršavajući naređenje Vrhovnog komandanta od 24. juna 1943. Štab 2. korpusa je usmjerio glavninu snaga 11. divizije za dejstvo na komunikacijama i neprijateljskim garnizonima u dolini rijeke Bosne, vezujući time njegove snage za taj prostor i onemogućavajući njihovu upotrebu protiv glavne operativne grupe NOVJ, koja je zajedno sa istočnobosanskim i vojvodanskim jedinicama poslije pete ofanzive izvodila ofanzivna dejstva u istočnoj Bosni.⁴⁴

Do preokreta odnosa stanovništva prema četnicima došlo je u selima oko Kotor Varoša i Skender Vakufa. Pritisnuti danonoćnim napadima jedinica 11. divizije koje su dejstvavale na tim rejonima (12. brigada, Banja-lučki odred 4. bataljona 2. brigade), četnici su sve češće morali da napuštaju svoja dotadašnja boravišta i da bježe u Kotor Varoš ili Banjaluku, tražeći oslonac i zaštitu Nijemaca i ustaša. To je kod seljaka još više potvrđivalo uvjerenje o saradnji četnika sa Nijemcima i ustašama. Seljaci oko Čelinca i Jošavke u susretu sa našim jedinicama otvoreno su izražavali svoje nepovjerenje prema četnicima, govoreći kako se plaše da će im Nijemci oduzeti žito i da smatraju da ih jedino naše jedinice mogu spasiti pljačke. Uzdajući se u našu zaštitu ljudi su u nekim selima otvoreno odbijali da izvršavaju četničke naredbe u pogledu angažovanja kola za prevoz i ljudstva za rad.⁴⁵

⁴⁴ Drago Karasijević, n/d. strana 105—106.

⁴⁵ Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. 159. Izvještaj štaba 5. brigade štabu 12. divizije o izvedenim akcijama i stanju u brigadi u vremenu od 13. do 29. jula 1943.

U tom periodu došlo je do znatnog angažovanja i muslimanskog življa. Muslimani iz sela oko Sipraga dolazili su u komande naših jedinica i tražili da se naoružaju i stupe u aktivnu borbu. Po naređenju štaba 2. bosanskog korpusa, Stab Banjalučkog odreda je od Muslimana koji su se pojavili u naše redove formirao dvije čete.⁴⁵

Žitelji poljske narodnosti, kojih je u selima oko Prnjavora živjelo oko 15.000, lijepo su dočekali naše jedinice i pružali im pomoć u pogledu ishrane.

U periodu od 17. do 31. jula 1943. raspored snaga 11. divizije bio je slijedeći: na prostoru oko Prnjavora nalazila su se dva bataljona 5. brigade (3. i 4.) i Prnjavorski odred. Njihov zadatak je bilo zatvaranje pravca na komunikacijama Banjaluka — Klašnice — Prnjavor i Prnjavor — Derventa, razbijanje četnika na prostoru između Prnjavora i Kotor Varoši, organizacija NOO po selima, mobilizacija ljudstva za jedinice i prikupljanje hrane za bolnicu, jedinice koje su dejstvovala u brdsko-planinskim rejonima, kao i za narod tih krajeva, gdje je vladala velika oskudica u žitu.

Druga brigada (bez 4. bataljona) i dva bataljona 5. brigade (1. i 2.) dejstvovali su na prostoru oko Teslića, Tešnja i Jelaha, odnosno na željezničkoj pruzi Teslić — Doboј.

Dvanaesta brigada, Banjalučki odred i 4. bataljon 2. brigade dejstvovali su i dalje na prostoru između Kotor Varoša i Skender Vakufa.

U celom tom periodu sve jedinice divizije vodile su borbe sa četničkim jedinicama, kao i sa ustaško-domobranskim i njemačkim snagama koje su izlazile iz svojih garnizona i pokušavale prodirati na oslobođenu teritoriju.

Rezultat borbenih dejstava jedinica 11. divizije u vremenu od 17. do 31. jula 1943. je: ubijena su 54 neprijateljska vojnika, zarobljeno 47, od kojih je 6 ostalo u našim jedinicama.

⁴⁶ Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. 86. Naređenje štaba 2. bosanskog korpusa od 16. jula 1943. štabu 12. divizije za prikupljanje oružja i mobilizaciju.

Zaplijenjeno je 67 pušaka, 3 puškomitraljeza, 3.960 puščano-mitraljeskih metaka, 27 tovarnih konja, 80 vojničkih čebadi i razne druge opreme. Porušena su 2 mosta i 1.500 m željezničke pruge između Doboja i Teslica.

Gubici divizije bili su 7 poginulih i 13 ranjenih boraca.

Prodorom naših snaga istočno od Prnjavora, razbijene su četničke jedinice na prostoru između Dervente i Teslica, a time znatno proširena slobodna teritorija.

U tom periodu po selima je održano na desetine zborova i kulturno-zabavnih priredbi. To je omogućilo da se narod više upozna sa ciljevima narodnooslobodilačke borbe. Rezultat takvog rada bio je pristupanje novih boraca u naše redove. Za tih desetak dana samo u Prnjavorski odred stupilo je 70 mladića i djevojaka. U Prnjavoru je formirana komanda mjesta, pa je taj grad postao centar slobodne teritorije u srednjoj Bosni.⁴⁷

PRETPOCINJAVANJE DIVIZIJE 1. BOSANSKOM KORPUSU

Uspjesi saveznika na svim frontovima doprinijeli su da slobodoljubivo čovječanstvo, sve jasnije nazire konačan slom sila osovine, pogotovo poslije iskrcavanja savezničkih trupa u Italiji, 10. jula 1943. i pada Musolinija 25. jula.

Na jugoslovenskom ratištu narodnooslobodilačka vojska je u prvoj polovini 1943, a naročito poslije bitke na Sutjesci, preuzela opsežne operacije, posebno u Bosni i Hrvatskoj. Oslobodilačkom borbom bila je zahvaćena cijela zemlja, pa su stvoreni preduslovi za formiranje viših taktičkih jedinica i u onim krajevima gdje su do tada djelovali partizanski odredi i bataljoni. Zbog aktivnosti NOB i POJ, očekivanog iskrcavanja savezničkih snaga na Balkanu i moguće kapitulacije Italije, njemačka Vrhovna ko-

47 Zbornik, tom IV, knj. 15, dok. 148. Izvještaj štaba 12. divizije od 28. jula 1943. štabu 2. bosanskog korpusa o čišćenju sektora Sibovska i napad na Tešanj, Jelah i željezničku prugu Doboj — Teslić, Dokument 1959. — Izvještaj štaba 5. brigade štabu 12. divizije o izvedenim akcijama i stanju u brigadi u vremenu od 13. do 29. jula 1943. Dok., 140. Izvještaj štaba 12. brigade, štaba 12. divizije o borbama vođenim u vremenu od 15. do 24. jula 1943. knjiga 16. dok. 4. Izvještaj štaba 12. brigade štabu 12. divizije o moralno-političkom stanju u brigadi i borbama izvedenim u vremenu od 15. do 31. jula 1943.

manda je jugoslovenskom ratištu posvetila posebnu pažnju. Do kraja juna 1943. u Jugoslaviji je raspoređeno deset novih njemačkih divizija, od kojih četiri najbrojnije i borbeno najsposobnije (7. SS »Princ Eugen«, 114. lovačko, 373. i 369. pješadijska) na prostoru Bosanske krajine i srednje Bosne i oko 65.000 ustaša, domobrana i četnika. Ovim neprijateljevim snagama suprotstavljao se 2. bosanski korpus NOVJ sa svoje tri divizije, ukupne jačine oko 7.500 boraca.

Predviđajući skoro kapitulaciju Italije, Vrhovni komandant NOVJ i POJ Josip Broj Tito je odlučio da blagovremeno prebaci u italijansku okupacionu zonu što jače snage NOV i POJ, kako bi razoružale što više italijanskih jedinica. U tom cilju na taj sektor pored dalmatinskih jedinica upućene su i divizije 2. bosanskog korpusa i 1. proleterska divizija bez 1. brigade. Zbog novonastale situacije, Vrhovni štab je 1. bosanskom korpusu podčinio sve partizanske snage u istočnoj i srednjoj Bosni — 5, 12, 17, i 16. diviziju.

Da bi uspješnije rukovodio operacijama u zapadnim krajevima Jugoslavije Vrhovni štab je sa 1. proleterskom brigadom 1. avgusta 1943. prešao iz istočne u srednju Bosnu.⁴⁸

Prvih dana avgusta 1943. u takvim uslovima raspored jedinica 11. divizije bio je slijedeći: 2. brigada je držala položaje prema Tesliću, na liniji Rastuša — Čečava — Pribnić — Maslovare, sa zadatkom čišćenja terena od četnika i mobilizacije novih boraca. Peta brigada i Prnjavor-ski odred nalazili su se u okolini Prnjavora, sa zadatkom zatvaranja pravaca na komunikaciji Klačnjice — Prnjavor i Derventa — Prnjavor, radi čišćenja terena od četnika na prostoru između Prnjavora i Kotor Varoša, te mobilizacije ljudstva u jedinice. Dvanaesta brigada i Banjalučki odred nalazili su se na položajima oko Kotor Varoša i zatvarali pravce Kotor Varoš — Šiprage, odnosno Kotor Varoš — Teslić i čistili teren od četnika.

Sve jedinice divizije izvodile su stalna pomjeranja u cilju održavanja neprekidnog borbenog kontakta sa četnicima. Takvim načinom dejstava inicijativa je uglavnom

⁴⁸ Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945. knjiga 1. strana 531—539. — Drago Karasijević, n/d. strana 97—114.

bila u rukama naših jedinica, pa su se četnici na čitavom prostoru srednje Bosne osjećali nesigurnim.

Prva tri dana avgusta djelovi 2. brigade vodili su manje borbe sa ustaškom legijom koja je nastupala od Doboja, sa namjerom da zaposjedne položaje na Križu, a jedinice 12. brigade u rejonu sela Dragiševac, na cesti Kotor Varoš — Skender Vakuf, sa djelovima 373. »Tigar« divizije.⁴⁹ U toj borbi ubijen je jedan neprijateljski vojnik, 3 su ranjena, a jedan zarobljen.

Ostale jedinice divizije iskoristile su trodnevni preдах, da skromnim svečanostima obilježe dvogodišnjicu ustanka u Bosanskoj krajini. Tim povodom održane su smotre jedinica i nekoliko uspješnih narodnih zborova i kulturno-zabavnih priredbi u Prnjavoru, Glogovcu, Lišnji i Pojeznu. Prisutnima je govoreno o značaju ustanka, njegovom uspješnom širenju, kao i o ciljevima NOB-a.⁵⁰

POKUŠAJ ČETNIKA DA POVRATE PRNJAVOR

Tokom dvomjesečnih borbi sa jedinicama 11. divizije, četnici su u srednjoj Bosni pretrpjeli znatne gubitke na bojnopolju i u političkom pogledu bili raskrinkani u najvećem broju sela.

Da bi sačuvali svoje pozicije i kod naroda stvorili utisak da je uspjeh jedinica NOV privremen, četničke vođe su odlučile da povrate Prnjavor, te da se na taj način oslobode stalnog pritiska naših jedinica i preuzmu inicijativu na tom prostoru. U tom cilju su 4. avgusta 1943. prema položajima koje su držali 3. i 4. bataljon 5. brigade, na prostoru Brežićani — Kokori — Vršani — Gajevi — Potočani — Orašje — Lišnja — Gusak — Careva Glava — Ilova — Šibovska, skoncentrisali oko 1.000 četnika i u zoru izvršili koncentričan napad na položaje naših bataljona, ubacujući grupe od oko 40—50 četnika u međuprostore i

⁴⁹ Zbornik, tom IV, knj. 16, dok. 5. Izvještaj štaba 12. divizije od 2. avgusta 1943. štabu 1. bosanskog korpusa o rasporedu 2. i 5. brigade. Dokument br. 11. Izvještaj štaba 12. brigade od 4. avgusta 1943. štabu 12. divizije o napadu na neprijatelja kod Kotor Varoša. Dokument br. 130. Izvod iz dnevnog izvještaja komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj od 4. avgusta 1943. o aktivnosti jedinica NOV i POJ na teritoriji Bosne.

so isto kao u napomeni 49 dok. br. 5.

<

pozadinu naših bataljona. Jedna takva grupa direktno je napala štab 3. bataljona 5. brigade. Međutim, naše jedinice su se brzo snašle i nakon upotrebe teškog naoružanja (minobacača, protivkolskog topa i teških mitraljeza) protivnapadom na svim sektorima, nakon sedmočasovne borbe, razbile četnike. Četnički gubici u tim borbama bili su 22 poginula i 30 ranjenih. Naši gubici 4 lakše i 1 teže ranjen.⁵¹

Šestog avgusta 1943. 1. bataljon 5. brigade Prnjavorski odred i jedan bataljon 2. brigade dobili su zadatak da prokrstare prostorom između Doboja i Dervente i da izbiju na liniju Velika Sočanica — Mala Sočanica — Tisovac, sa ciljem pronalaženja savezničkih avijatičara, koji su se 5. avgusta 1943. prinudno spustili na tom prostoru. U rejonu Male Sočanice i Malog Prnjavora, domaća ustaška milicija iz bunkera koji su bili izgrađeni oko tih sela otvorila je vatru na 1. bataljon 5. brigade. Bataljon je brzim naletom rastjerao legionare, nanjevši im gubitke od 9 poginulih i više ranjenih. Kako do određenog vremena nije uspostavljena veza sa bataljonom 2. brigade i Prnjavorskim odredom, 1. bataljon 5. brigade vratio se na raniji položaj u Brestovu.⁵²

NASTAVAK ČIŠĆENJA TERENA OD ČETNIKA I OSLOBOĐENJE KOTOR VAROŠI

U cilju daljeg čišćenja terena i razbijanja četničkih jedinica na prostoru srednje Bosne, štab 11. divizije odlučio je da od 2. i 5. brigade i Prnjavorskog odreda obrazuje dvije operativne grupe.

Prvu operativnu grupu sačinjavali su 2. brigada i Prnjavorski odred, čiji zadatak je bio da stalnim gonjenjem razbije i uništi četničke grupe u rejonu planine Motajice, zauzme varošicu Kobaš i zadrži Prnjavor.

Drugu operativnu grupu sačinjavala je 5. kozarska brigada, čiji je zadatak bio da obuhvatnim i koncentričnim

⁵¹ Zbornik, tom IV, knj. 16, dok. 12. Izvještaj štaba 5. brigade od 5. avgusta 1943. štabu 12. divizije o odbijanju četničkog napada na Prnjavor. Ista knjiga, dok. 43. Petnaestodnevni izvještaj štaba 5. brigade štabu 12. divizije o borbama vođenim od 29. jula do 14. avgusta 1943.

⁵² Zbornik, tom. IV, knjiga 16, dok. 43. Petnaestodnevni izvještaj štaba 5. brigade, štabu 12. divizije o akcijama izvođenim u vremenu od 29. jula do 14. avgusta 1943.

napadima razbije četničke grupe Rade Radića, koncentrisane na prostoru oko Jošavke, jačine oko 400 četnika, naoružanih sa 7 puškomitraljeza, 3 mitraljeza i 1 minobacačem, kao i četničku grupu oko 100 četnika pod komandom Ljube Bundala u rejonu Gumirje — Otpočivaljka — Milosavci — Prosjak — Jasik.

Sve jedinice su 8. avgusta 1943. krenule na izvršenje datih im zadatka. Bataljoni 5. kozarske brigade u toku 9. avgusta 1943. dostigli su liniju Dubrave — Branešci — Kokori — Devetine — Dragovići — Milosavci. U Milosavcima je 4. bataljon imao kraći sukob sa četnicima, koji su se razbjegli.

Noću 9/10. avgusta 1943. bataljoni su krenuli u napad na četničke položaje, ali do ozbiljnijih sukoba nije došlo, jer su četnici pobjegli u Banjaluku, Kotor Varoš i Klačine. Jedino su 1. i 4. bataljon imali kraći sukob sa četnicima na prostoru između Karača i Jošavke.

Napad na četnike u rejonu Jošavke iz pravca Snjegotina — Uzlomec, istovremeno su izvodile i jedinice 1. proleterske brigade⁵³, pa je u jednom momentu zahvaljujući samo prisebnosti štabova bataljona izbjegnuto međusobno sukob.

U toku 10. avgusta 1943, jedinice 5. kozarske brigade ostale su na liniji Karač — Tromeda — Jošavka — Radovići — Strbe, gdje su vršile pretres terena. U popodnevnom časovima, tri neprijateljska aviona su u dva navrata bombardovala i mitraljirala položaje 3. bataljona kojom prilikom je poginuo komandir 2. čete Dušan Bašić, a ranjen komandir 1. čete Dragoljub Resan Čika.

* . * j

Jedinice 12. brigade i Banjalučkog odreda nalazile su se na prostoru oko Kotor Varoša. Tu su svakodnevno čistile teren od četnika i zatvarale komunikacije Banjaluka — Kotor Varoš — Skender Vakuf, odnosno Kotor Varoš — Teslić. Time je neprijateljski garnizon u Kotor Varošu bio blokiran.

⁵³ Zbornik, tom IV, knj. 16. dok. 20. Izvještaj štaba 1. proleterske brigade od 10. avgusta 1943. komandantu 1. proleterske divizije o izvedenoj akciji na četnike u Jošavici.

Vještīm manevrima i dobro postavljenim zasjedama jedinice 12. brigade i Banjalučkog odreda uspjele su da tokom avgusta 1943. potpuno blokiraju dejstva njemačkih i ustaško-domobranskih jedinica iz garnizona Kotor Varoš, nanevši im u nekoliko navrata znatne gubitke. Tako je 1. bataljon 12. brigade na cesti Vrbanjci — Kotor Varoš 6. avgusta 1943. u zasjedi sačekao jednu neprijateljsku kolonu sa 2 tenka i povratio je u Kotor Varoš. Nešto kasnije neprijatelj je pojačanim snagama, uz podršku 8 tenkova i jaku minobacačku vatru krenuo prema položajima naših jedinica. Nakon petočasovne borbe neprijatelj se povratio u Kotor Varoš uz gubitke od 11 poginulih i više ranjenih. U toj borbi zaplijenjen je 1 puškomitraljez »šarac«, 8 pušaka, 1 strojnica, 1 tromblon sa 18 granata, 2.000 metaka i druga ratna oprema. Naši gubici su bili: 1 poginuo i 1 ranjen borac.⁵⁴

O uspješnoj blokadi Kotor Varoša od strane jedinica 11. divizije, tokom avgusta 1943, svakodnevno izvještavaju komandant njemačkih trupa u Hrvatskoj, njemački štab za vezu pri komandi italijanske armije, štab za vezu pri komandi 373. legionarske divizije »Tigar«, komanda 15. njemačkog brdskog korpusa i ustaško-domobranske institucije iz Banjaluke. Svi ovi izvještaji jedinstveni su u ocjeni da je »... stalan i jak neprijateljski pritisak na Kotor Varoš ...«⁵⁵

U cilju deblokade grada, neprijatelj je sve češće vršio ispade iz Kotor Varoša, ali su ga jedinice 12. brigade redovno odbijale. U jutarnjim časovima 15. avgusta 1943. neprijatelj je, uz podršku tenkova, pokušao prodor iz Kotor Varoša, ali su ga naše jedinice dočekale i odbile. Tom prilikom uništena su dva neprijateljska tenka, jedan kamion sa municijom i jedno manje vozilo sa radio-stanicom, uz znatne gubitke u poginulim i ranjenim. Naši gubici bili su 6 lakše ranjenih boraca.⁵⁶

Pokušaj deblokade grada neprijatelj je ponovio 24. avgusta 1943. na komunikaciji Kotor Varoš — Skender Vakuf, gdje je u rejonu Viševice naišao na zasjedu bata-

Zbornik, tom IV, knj. 16, dok. 40. Petnaestodnevni izvještaj štaba 12. brigade, štabu 12. divizije o akcijama izvedenim u vremenu od 1. do 16. avgusta 1943.

⁵⁵ Zbornik, tom IV, knj. 16, dok. 130, 135, 138, 139, 140, 145, 148, 150, 152, 154, 156, 160, 162, 166 i 204.

⁵⁶ Isto kao u napomeni 54.

ljona 12. brigade. Pustivši ga u dubinu posjednih položaja, oni su ga blokirali i nanijeli mu velike gubitke.

U toj borbi ubijeno je i ranjeno oko 60 neprijateljskih vojnika i oficira, a zarobljeno je 7 pripadnika 373. legionarske »Tigar« divizije. Zaplijenjeno je tri puškometraljeza »šarac«, i teški i 1 mali minobacač, 30 pušaka, 5 pištolja, 25 ručnih bombi, 15.000 puščanih metaka i druga ratna oprema. Naši gubici bili su 3 ranjena borca, među kojima i komandant 1. bataljona 12. brigade Milan Egić,⁵⁷ koji je kasnije umro. Te neprijateljske snage izvukle su se iz blokade tek kad im je stiglo pojačanje i uz podršku avijacije.⁵⁸

U izvještaju štaba za vezu kod 373. legionarske divizije od 25. avgusta 1943, o akcijama i borbama jedinica NOV na teritoriji zapadne Bosne o toj borbi se kaže:

» ... 1) Prostor Kotor Varoš: Pojačan sat našla se od Kotor Varoši kod Viševice (5 km jugo-jugozapadno Kotor Varoši) u jakim neprijateljskim pripravnim položajima. Od prilike 500 odmetnika na uzvisini (k. 932—CK) 1006 ... Sada je borbena grupa Lan (odnosi se na specijalnu jedinicu »Lan« divizije Brandenburg — Prn. D. S. pritekla u pomoć. Vlastiti gubici: 15 poginulih, 46 izgubljenih ... »⁵⁹

Uslijed svakodnevnih, znatnih gubitaka koje su trpjeli u pokušajima deblokade Kotor Varoši, neprijatelj je 26. avgusta 1943. napustio grad i odstupio prema Banjaluci, ostavljajući u gradu slabiju žandarmerijsku i manju domobransku posadu. Banjalučki odred pratio je kretanje neprijatelja i nakon odlaska Nijemaca za Banjaluku jedinice odreda ušle su bez otpora u Kotor Varoš, jer se posada, koja je ostavljena u gradu, razbježala.⁶⁰

O razlozima napuštanja Kotor Varoši u dnevnom izvještaju 15. njemačkog brdskog armijskog korpusa od 26. avgusta 1943. pored ostalog se navodi: »... Stalan i jak

⁵⁷ Milan Egić, narodni heroj, rođen 1911. u selu Brezičani, Prijedor.

⁵⁸ Zbornik, tom IV, knj. 16, dok. 82. Izvještaj štaba 12. brigade od 25. avgusta 1943. štabu 11. divizije i napadu na njemačku kolonu kod Kotor Varoša.

⁵⁹ Zbornik, tom IV, knj. 16, dok. 205.

⁶⁰ Zbornik, tom IV, knj. 16, dok. 88. Izvještaj štaba 1. bosanskog korpusa od 27. avgusta 1943. Vrhovnom štabu o oslobođenju Kotor Varoši.

neprijateljski pritisak na Kotor Varoš. Uslijed nemanja snaga za pojačanje uporišta, napustili smo Kotor Varoš...»⁶¹

Dvadesetprvog avgusta 1943. divizijski komitet 11. divizije održao je sastanak na kojem je analizirao vojno-političku situaciju u zemlji i svijetu, sa posebnim osvrtom na situaciju u Italiji, nakon iskrcavanja Engleza i Amerikanaca i pada Musolinijeve vlade, odnosno prelaska jedinica NOV i POJ u ofanzivu, poslije završetka pete ofanzive i vojničkog i političkog poraza četnika u Crnoj Gori i Hercegovini, sve veća demoralizacija i osipanje domobranskih jedinica i sve masovnije pristupanje NOP u srednjoj Bosni pripadnika svih narodnosti, Srba, Muslimana, Hrvata i Poljaka. Nakon te analize divizijski komitet je pred partijsku organizaciju, između ostalog, postavio i sledeće zadatke:

»1. Potpuna vojnička likvidacija preostalih četnika u srednjoj Bosni... Komandanti treba da budu inicijatori pronalaženja smjelih i elastičnih vojnih metoda, kako bi ove bande do poslednjeg bile uništene.

2. Političko raskrinkavanje ovih bandita pred narodom, te razgorjevanje ustanka u srednjoj Bosni. Stalnim konferencijama, priredbama i akcijama omladine, objašnjavati N. O. Borbu i izvlačiti i poslednjeg čovjeka ispod uticaja četnika. Na taj način dotući četnike i politički.

3. Mobilizacija novih boraca za naše brigade, što u vezi sa brzim razvojem događaja u svijetu i kod nas, i pred novim značajnim događajima u Evropi predstavlja za nas jednu nužnu i hitnu potrebu. Vojničkim razbijanjem četnika, političkim radom u narodu, neumornim tumačenjem naše borbe, politikom bratstva, držanjem vojske prema narodu, svakog dana će rasti uslovi za mobilizaciju u sred. Bosni...

To su najkrupniji zadaci, koji se postavljaju pred nas na ovom terenu...»⁶²

Drugom polovinom avgusta 1943. jedinice 2. krajiške brigade i dva bataljona 5. kozarske brigade, 1. i 2. bata-

⁶¹ Zbornik, tom IV, knj. 16, dok. 166.

⁶² Zbornik, tom IX, knjiga 4, dok. 32. Pismo divizijskog komiteta 11. divizije od 21. avgusta 1943. partijskim organizacijama 2, 5. i 12. brigade.

Ijon, bili su orijentisani ka Derventi, gdje su pored čišćenja terena od četnika imali zadatak likvidacije neprijateljskih uporišta u Kalenderovcima, Detloku i Zobištu. U toku pokreta 1. bataljon 5. kozarske brigade likvidirao je grupu od 7 četnika u selu Drijen.

Noću 23/24. avgusta 1943. jedinice 2. i 5. brigade i Prnjavorskog odreda napale su neprijateljska uporišta Kalenderovci — Detlok — Zobište — Nožice i Staniće i likvidirali ih, nakon čega su produžili gonjenje ostataka neprijatelja prema Derventi. Doprijeli su do periferije grada i zauzeli prve kuće. Međutim, neprijatelju je stiglo pojačanje od tri čete, ojačane sa 3 tenka iz Slavenskog Broda i jedan bataljon iz Doboja, pa su se naše jedinice oko 19 časova, 24. avgusta, povukle.

Intervenciju protiv nas oko Dervente, izvršili su 2. jurišni bataljon lovačkog domobranskog puka iz Slavenskog Broda, ojačan tenkovskom polučetom i ojačani 3. bataljon 4. lovačkog domobranskog puka iz Doboja.⁶³

U tim borbama bilo je zarobljeno 115 neprijateljskih vojnika, 1 oficir i 1 lekar.

Zaplijenjeno je: 2 mitraljeza, 6 puškomitraljeza, preko 100 pušaka, 15.000 metaka i mnogo druge opreme. Naši gubici su bili 4 poginula i 3 ranjena borca. Svi zarobljeni domobrani raspoređeni su u naše jedinice.⁶⁴

FORMIRANJE POZADINSKIH ORGANA I NASTAVAK BORBENIH DEJSTAVA

Jedinice 11. divizije su do kraja avgusta 1943. oslobodile i kontrolisale veliki deo teritorije srednje Bosne. Takva situacija nalogala je potrebu organizovanja vojno-pozadinskih vlasti (u cilju rasterećivanja operativnih jedinica od mnogih poslova koje su do tada obavljale), a s druge strane i organizovanje političko djelovanje na terenu i efikasnije korišćenje velikog ekonomskog i ljudskog potencijala ovoga kraja.

⁶³ Zbornik, tom IV, knj. 16, dok. 162. Izvod iz dnevnog izvještaja komandanta njemačkih trupa u Hrvatskoj od 24. avgusta 1943.

⁶⁴ Zbornik tom IV, knj. 16, dok. 89. Izvještaj štaba 11. divizije od 27. avgusta 1943. štabu 1. bosanskog korpusa o napadu na položaje Kalenderovci — Detlok — Zobište.

S tim ciljem, po naređenju štaba 11. divizije, formirana je komanda Banjalučkog vojnog područja, koja je pokrivala cijelu teritoriju na kojoj je divizija djelovala, sa komandama mjesta Prnjavor, Maslovare, Šiprage, Skender Vakuf i nešto kasnije Kotor Varoš. Komandni kadar i ljudstvo za zaštitne jedinice, komande područja i komande mjesta dale su 2. i 12. brigada i prnjavorski i banjalučki odredi.

Pored očuvanja reda i mobilizacije ljudstva, kao najvažniji zadatak koji se postavio pred ove organe bio je obezbjeđenje žetve i vršidbe, te prikupljanje većih količina žita za rezervu i ishranu naših jedinica na širem prostoru Bosanske krajine i stanovništva u siromašnijim krajevima.⁶⁵

Po završetku borbi oko Dervente raspored jedinica 11. divizije bio je sledeći: 2. krajiška brigada dobila je zadatak da posjedne prostoriju Pribinić — Osivica — Gornja Radonja — Rastuša — Ukrinjica i istovremeno da se priprema za pokret u istočnu Bosnu. Druga krajiška brigada je 13. septembra 1943. napustila teritoriju srednje Bosne i zajedno sa štabom 1. bosanskog korpusa prešla u istočnu Bosnu, gdje je 10. oktobra ušla u sastav 27. divizije. Do tada bila je pod neposrednom komandom 1. korpusa. Do polaska zatvorila je i kontrolisala pravac od Teslića i Jelaha i prikupljala podatke o neprijateljskim garnizonima u Teslicu, Doboju i Modriči.

Jedinice 5. kozarske brigade bile su razmještene na prostoru Stanari — Brestovo — Glogovac — Tabak Ilova — Vučjak, sa zadatkom da zatvaraju i kontrolišu pravac Derventa — Doboju — Jelah — Teslić i prikupljaju podatke o neprijateljskim garnizonima.

Prnjavorski odred bio je razmješten na prostoriji selo Lišnja i Mačino Brdo, sa zadatkom neposredne zaštite grada Prnjavora.

Budući da je Kotor Varoš bio oslobođen, jedinica 12. krajiške brigade premještene su na prostor Lipovac —

⁶⁵ Zbornik, tom. IV, knj. 16, dok. 65. Obavještenje štaba 11. divizije od 22. avgusta 1943. potčinjenim jedinicama o formiranju Banjalučkog vojnog područja i naređenje za upućivanje ljudstva radi rasporeda na nove dužnosti.

Opsječko — Jošavka, sa zadatkom da blokiraju Čelinac i kontrolišu pravac od Banjaluke. Istovremeno izvodile su akcije protiv četnika i prikupljale podatke o neprijateljskim garnizonima u Banjaluci, Čelincu i Karanovcu.

Banjalučki odred bio je raspoređen na prostoru Ponir — Ljubačevo — Krnjin, sa zadatkom zatvaranja i kontrole pravca Javorani — Skender Vakuf i održavanja veze sa Banjalukom — veza sa ilegalnim NOP-om. Istovremeno, prikupljao je podatke o četnicima oko planine Čemernice i mobilisao ljudstvo na sektoru Šiprage — Vrbanjci — Kotor Varoš.

U vremenu od 28. avgusta do 5. septembra 1943. jedinice 2. i 5. brigade izvršile su veću akciju čišćenja terena od četnika na prostoru sjeverno od komunikacije Klačnice — Prnjavor i Prnjavor — Derventa, između rijeka Vrbasa, Ukrine i Save, gdje su dejstvovala »Motajička« i »Župska« četnička brigada sa oko 700 četnika.

Do ozbiljnijih sukoba nije došlo.

U nekoliko sporadičnih borbi ubijeno je i zarobljeno oko 30 četnika. Poznavanjem terena i praćenjem pokreta naših jedinica, četnici su i tom prilikom vještim manevrom izbjegli otvorenu borbu.

To je kod boraca izazvalo nezadovoljstvo, tim više što su tokom tromjesečne borbe sa četnicima bili izloženi dugim i napornim marševima, na kojima su pocjepali odjeću i obuću i trošili municiju. To nisu mogli nadoknaditi skromnim plijenom, zadobijenim u borbama sa četnicima. Zbog toga su borci zahtijevali da se borba sa četnicima kombinuje sa napadima na jača ustaško-domobranska uporišta, kako bi se došlo do većeg plijena, jer je to bio sigurniji izvor snabdjevanja opremom, oružjem i municijom.⁶⁶

Očistivši od četnika, bez značajnih borbi, sjeverne padine planine Motajica i desnu obalu rijeke Save, 1. bataljon 5. brigade stigao je 31. avgusta 1943. u Srbac. Tu se u

66 Lj. Bokojević, D. Samardžija, R. Bašić, n/d. strana 122.

štabu bataljona došlo na ideju da se sa grupom dobrovoljaca pređe u Slavoniju i zauzme selo Davor.

Dobrovoljaca za tu akciju bilo je na pretek. Čak su se javljali i borci koji nis uznali plivati. Prelaz je izvođen pomoću nekoliko malih čamaca. Prvi su rijeku prešli Miloš Popović, zamjenik političkog komesara 2. čete, Radan Ralić i Neđo Kukavica, a zatim pod njihovom zaštitom i ostali (ukupno 28 boraca). Mada je akcija izvođena u sred dana, po lijepom i sunčanom vremenu, postignuto je potpuno iznenađenje.

Nakon kraće borbe ustaška posada je razbijena. Ubijeno je 8 ustaša, među kojima i ustaški tabornik. Zaplijenjeno je 10 pušaka, 1 radio-aparat, 1 pisaća mašina i veće količine sanitetskog materijala. Mještanima sela Davor, koji su se okupili u velikom broju da prvi put u svojoj sredini vide i pozdrave partizanske borce, govorio je Joco Marjanović, politički komesar bataljona.

Iako je ta akcija u pogledu vojničkog i materijalnog efekta bila skromna, ipak je imala određen politički značaj. Ona je na stanovnike sela Davor, kao i na mještane Srba, koji su sa desne obale Save posmatrali njen tok, impresivno zbog načina i vremena kako je izvedena, odvažnost naših boraca i prije svega njihovog odnosa prema stanovništvu.⁶⁷

Nastavljajući čišćenje terena od četnika bataljoni 5. kozarske brigade (1, 3. i 4.) 2. septembra 1943. stigli su na liniju s. Skucani — s. Prosjeka — s. Draganići — s. Milosavci, gdje su u pokretu bili napadnuti od jačih četničkih snaga. Dok su 1. i 4. bataljon protivnapadima uspjeli protjerati četnike na svojim pravcima, 3. bataljon je bio prinuđen da prihvati frontalnu borbu, jer su na tom pravcu napadale najbrojnije četničke snage, potpomognute jednom ustaško-domobranskom jedinicom, jačine čete. Na položaje 3. bataljona četnici su izvršili veliki broj juriša, ali su bili

⁶⁷ Zbornik, tom IV, knj. 17, dok. 42. Izvještaj štaba 5. brigade, štabu 11. divizije o izvedenim akcijama u vremenu od 28. avgusta do 4. septembra 1943.

odbijeni. Tek u sumrak uspjeli su se probiti prema Motajnici.

U tim borbama četnici su imali preko 50 mrtvih i ranjenih. Naši gubici bili su 1 poginuo i 12 ranjenih.⁶⁸

Nakon čišćenja ovog terena od četnika, koje je do tog vremena bilo najobuhvatnije, četnici više nisu imali sigurnog kutka u srednjoj Bosni. Oni su se uvjerili u veliku manevarsku sposobnost naših jedinica, koje su ih stalnim napadima svakodnevno progonile i uništavale. Takva situacija produbljavala je demoralizaciju u četničkim redovima i ubrzavala raslojavanje njihovih jedinica, tim prije što im je narod tog kraja sve češće okretao leđa.

O tim događajima Župska redarstvena oblast u Banjaluci 12. septembra 1943. šalje izvještaj svim institucijama tzv. NDH, u kojem se pored ostalog kaže:

»... Kotar Banja Luka. Na području kotara Banja Luka koji je do sada bio isključivo četnički sektor, u ovom razdoblju osjetila se partizanska djelatnost u tolikoj mjeri da je to područje postalo skoro partizansko operativno područje. To se naročito osjeća poslije pada Kotor Varoši u partizanske ruke. Partizanske brigade koje su operirale od Jajca, drže sada vezu sa brigadama kod Kotarišća (misli se na Kotor Varoš. Prim, autora), i dalje preko crnog Vrhra do planine Motajice. Linija na kojoj partizani vrše napade mogla bi se povući ovako: s desne strane Vrbasa preko Crne Rijeke — dolinom Vrbasa do ispod Karanovca (12 km jugoistočno od Banjaluke) selo Ponir — Čelinac — Jošavka, gdje prolazi u prnjavorski kotor, te skoro u ravnoj liniji na planinu Motajicu.

Na potezu Kotarišće — Čelinac — Ponir nalazi se XII partizanska brigada nepoznate jačine, ali dobro naoružana i Banjalučki odred, čija je jačina takode nepoznata. Na potezu Kotarišće (Kotor Varoš) — Crni Vrh — Motajica nalazi se 5. (najjača) i II partizanska brigada i Prnjavorski odred. Jačina ovih brigada nepoznata je ..⁶⁹

⁶⁸ zbornik, tom IV. knjiga 17, dok. 92. Petnaestodnevni izvještaj štaba 5. kozarske brigade štabu 11. divizije o izvedenim akcijama od 1. do 16. septembra 1943.

⁶⁹ Zbornik, tom IV, knj. 17, dok. 191. Izvještaj župske redarstvene oblasti u Banjaluci od 12. septembra 1943. o rasporedu snaga NOV na području Župe.

U međuvremenu štab 11. divizije u saglasnosti sa štabom 1. bosanskog korpusa izvršio je kadrovske promjene u nekim jedinicama.⁷⁰

Za komandanta Banjalučkog odreda, postavljen je Mlado Obradović, dotadašnji komandant 3. bataljona 5. brigade; za zamjenika komandanta 12. brigade Mile Vučeno-
vić; za komandanta 3. bataljona 5. brigade Duško Bojanić; za komandanta 1. bataljona 12. brigade, na mjesto poginulog Milana Egića, postavljen je Rade Čekić; za zamjenika komandanta 3. bataljona 5. brigade Dragoljub Resan Ciko i za komandanta 3. bataljona 2. brigade Mile Šobo.

I pored svakodnevnih borbi, dugih i iscrpljujućih marševa, sve jedinice divizije koristile su svaki predah da u selima gdje su boravile održe političke konferencije i zborove sa narodom uz prigodni kulturno-umjetnički program. Tako su bataljoni 2. krajiške brigade septembra 1943. u selima oko Prnjavora održali nekoliko konferencija i jedan masovan zbor u selu Glogovac, kojem je prisustvovalo oko 700 ljudi.⁷¹

NEUSPJEHO NAPAD NA GARNIZON TESLIĆ

Nakon oslobođenja Kotor Varoši, u cilju daljeg proširenja slobodne teritorije u srednjoj Bosni, potpunog razbijanja ostataka četničkih jedinica i zaplijene oružja za nove borce, koji su u sve većem broju pristupali u naše jedinice, štab 1. bosanskog korpusa predložio je Vrhovnom štabu da 11. divizija napadne i oslobodi garnizon Teslić, jako i dobro branjeno uporište. Štab korpusa je smatrao da bi zauzimanjem Teslića još više porastao naš uticaj u tom kraju i da bi se omogućila efikasnija dejstva na željezničkoj pruzi Doboj — Sarajevo i na neprijateljske garnizone duž pruge.⁷¹³

⁷⁰ Zbornik, tom IV, knj. 17, dok. 17. (Prilog) Naređenje štaba 11. divizije od 3. septembra 1943. štabovima brigada za posjedanje novih položaja i raspored jedinica, u kome je i dio o novim postavljenjima.

Zbornik, tom IV, knj. 17, dok. 103. Izvještaj štaba 2. brigade od 18. septembra 1943. političkom komesaru 1. bosanskog korpusa o političkom radu i stanju u brigadi u vremenu od 1. do 15. septembra 1943.

^{71a} Zbornik, tom IV, knj. 17, dok. 14. Izvještaj štaba 1. bosanskog korpusa od 3. septembra 1943. Vrhovnom štabu o situaciji u istočnoj i centralnoj Bosni.

Grad Teslić i neposrednu okolinu branili su 4. lovački domobranski puk sa oko 1.600 ljudi, ojačano sa 5 topova, Dom do bojna sa oko 200 ljudi (ustaška milicija), pod komandom bojnika Avde Ferizbegovića, oko 70 feldžandar-ma i izvjestan broj policijskih snaga.⁷²

Spoljnu odbranu grada činilo je jedanaest otpornih tačaka postavljenih na dominantnim vrhovima na 1 do 3 km ispred periferije grada, posednutih jedinicama od jednog voda do čete. Sve otporne tačke bile su fortifikacijski pripremljene za kružnu odbranu. Zadatak otpornih tačaka bio je da svojim otporom bragovremeno alarmiraju glavne snage neprijatelja u gradu i potom sinhronizovano pruže najjači otpor našim snagama, koje bi eventualno napadale grad.

Druga linija odbrane bila je na samoj ivici grada, takođe dobro fortifikacijski pripremljena sa preprekama od bodljikave žice, dijelom pod strujom visokog napona. To je bila glavna odbrambena linija. Bila je podeljena na tri odsjeka i posjedale su je jedinice 4. domobranskog lovačkog puka.

Sve čvršće zgrade u centru grada (pošta, apoteka, opština, hrvatski dom i dr.) bile su pripremljene za odbranu i posednute. To je istovremeno bila treća, odnosno poslednja linija odbrane.

Prema zapovjesti štaba 11. divizije od 5. septembra 1943, napad na Teslić počeo je 8. septembra u 23,00 časa. U napadu su učestvovala 2. i 5. brigada (ukupno 8 bataljona). Za napad je bio predviđen i jedan bataljon 12. brigade, ali on zbog udaljenosti nije stigao do vremena predviđenog za napad.

Planom napada bilo je predviđeno da se prethodno sa po jednim bataljonom iz svake brigade likvidiraju tri neprijateljske otporne tačke sjeverno od Teslića, poruši željeznička pruga Teslić — Doboj i tim putem spriječi eventualna intervencija neprijatelja iz Doboja.

Zadatak glavnine divizijskih snaga (6 bataljona) bio je da svaka brigada na svom pravcu sa 1/3 snaga napadne i likvidira ostale spoljne otporne tačke neprijatelja, a glav-

⁷² Zbornik, tom IV, knj. 17, dok. 40. Zapovijest štaba 11. divizije od 6. 9. 1943. potčinjenim jedinicama za napad na Teslić.

ninom neopaženo prodre među njih i napadne glavni odbrambeni položaj neprijatelja.

Sve jedinice pristupile su jednovremeno izvršenju zadatka. Već u prvom naletu likvidirana je većina spoljnih otpornih tačaka, sem Kaćuna (k. 286) i Križa (k. 352). Dije-
lovi snaga određenih za napad na glavni odbrambeni po-
ložaj, pomoću posebnih udarnih grupa sastavljenih od bom-
baša i boraca određenih za pravljenje prolaza u žičanim
preprekama, stvorili su nekoliko breša u neprijateljskoj
glavnoj odbrambenoj liniji i prodrli u grad, ali su bili od-
bačeni snažnim protivnapadima. Naše snage su se potom,
po naređenju štaba divizije 9. septembra ujutru povukle
na polazne položaje.

Neprijatelj je sutradan, 9. septembra iz pravca Doboja
uputio pomoć snagama u Tesliću jačine jedne čete Nije-
maca sa 6 tenkova, ali su ih dočekali 2. bataljon 2. brigade
1 2. bataljon 5. brigade i odbacili ka Jelahu, 9 km sjeverno
od Teslića.

Noću 9/10. septembra u 21.00 časova napad na Teslić
je ponovljen. Zadatak jedinica bio je isti kao i prethodne
noći. Nakon borbe koja je trajala oko pola časa, likvidirana
su sva spoljna uporišta i izvršen juriš na glavnu odbram-
benu liniju. Neke jedinice uspjele su napraviti brešu i pro-
drijeti u grad, ali su snažnim protivnapadima bile odbac-
čene.

Po naređenju štaba divizije, 10. septembra 1943. u ju-
tarnjim časovima napad na Teslić bio je obustavljen. Sve
jedinice su izvučene iz borbe i posjele obližnje visove.

Gubici divizije u borbama za Teslić bili su znatni. Po-
ginulo je 10, a ranjeno 38 boraca i starješina. Iz 2. brigade,
poginulo je 3, a ranjeno 12, a iz 5. brigade poginulo 7, a
ranjeno 26 boraca i starješina. Najveće gubitke pretrpeo je
4. bataljon 5. brigade. Imalo je 6 poginulih i 19 ranjenih.
Među poginulima su bila i dva komandira četa, Radoje Ta-
dić i Mitar Stojanović.⁷³

Neprijateljski gubici bili su 10 poginulih, među kojima
2 njemačka i 1 domobranski oficir i 7 ranjenih, među ko-

ra Zbornik, tom IV. knj. 17, dok. 92. Petnaestodnevni izvještaj
štaba 5. brigade štabu 11. divizije o izvedenim akcijama od 1. do
16. septembra 1943.,n-^ii:"

jima je njemački domobranski oficir i 13 zarobljenih domobrana.⁷⁴

Plijen naših jedinica bio je skroman, 13 pušaka, 1 puškomitraljez, nešto municije i ručnih bombi.⁷⁵

•

U popodnevним časovima 10. septembra 1943. bataljoni 2. i 5. brigade napustili su rejon Teslića i krenuli na nove zadatke. Prije pokreta u štabu 5. brigade i štabu 4. bataljona 5. brigade, došlo je do kadrovskih promjena. Dotadašnji komandant 4. bataljona Rade Kondić postavljen je na dužnost zamjenika komandanta 5. brigade, a politički komesar istog bataljona Rade Bašić upućen je na dužnost političkog komesara 12. brigade. Za komandanta 4. bataljona 5. brigade postavljen je Mihajlo Gačić, a za političkog komesara Jovo Mišljenović Pop.

U vezi sa odlaskom 2. krajiške brigade i štaba 1. bosanskog korpusa u istočnu Bosnu, 2, 3. i 4. bataljon 5. brigade, dobili su zadatak da napadnu neprijatelja na željezničkoj pruzi Derventa — Doboj, na odsjeku između stanica Kotorsko i Rudanka i tako obezbijede njihov nesmetan prelaz preko rijeke Bosne.

Izvršavajući postavljene zadatke bataljoni 5. brigade su u popodnevним časovima 12. septembra 1943. stupili u akciju.

Drugi bataljon je u pokretu ka rijeci Bosni razbio grupu četnika u rejonu sela Ljeskove Vode, Bukovica i Stajnovi i izvršio napad na željezničku prugu kod uporišta Rudanka, gdje je porušio dva mosta i prekinuo prugu na tri mjesta. Međutim, napad na uporište Rudanka nije uspio, jer je neprijatelj bio dobro utvrđen i davao jak otpor. Bataljon je blokirao uporište posjevši dominantne visove kako bi spriječio eventualnu intervenciju neprijatelja iz Doboja.

Četvrti bataljon je razbio ustašku miliciju u selu Mali Prnjavor, a potom napao i likvidirao neprijateljsko upo-

Zbornik, tom IV, knj. 17, dok. 199. Sedmodnevni izvještaj velike župe Usora i Soli od 14. septembra 1943. o vojno-političkoj situaciji na području Župe i isti zbornik, dok. 217. Izvod iz petnaestodnevnog izvještaja 4. oružničke pukovnije od 25. septembra 1943.

re Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, n/d, str. 126.

rište Kotorsko, u kome je zapalio željezničku i žandarmerijsku stanicu. Time je štabu 1. bosanskog odreda i 2. krajiške brigade bio obezbjeđen nesmetan prelaz preko r. Bosne iz pravca Dervente. Pruga je porušena na tri mjesta, a srušena su i tri manja mosta na pruzi i jedan na cesti. U željezničkoj stanici Kotorsko zapaljena je kompozicija jednog teretnog voza na kome se nalazio i jedan tenk, koji je takođe izgorio.

U toj akciji ubijeno je 10, a zarobljeno 11 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjene su 33 puške, oko 3.000 metaka, 100 ručnih bombi, 100 pari vojničkog odijela, 20 pari cipela, 20 šinjela i druga ratna oprema.⁷⁶

Dok su 2. i 4. bataljon 5. brigade obezbjeđivali prelaz na bokovima 3. bataljon krtao se zajedno sa 2. brigadom do r. Bosne i obezbjeđivao neposredno prelaz na desnu obalu rijeke. Tako su štab 1. bosanskog korpusa i 2. brigade 13. septembra 1943. u rejonu Modriča bezbjedno prešli u istočnu Bosnu.

Saznavši da su 2. i 5. brigada orijentisane prema rijeci Bosni četnici su angažovali sve raspoložive snage i 14. septembra 1943. napali Prnjavorski odred i potisli jednu njegovu četu ispod sela Lišnje i zauzeli ga. Tom prilikom su zapalili 25 muslimanskih kuća i ubili 17 civila.⁷⁷ Četnici su prodrli i u dio Prnjavora, ali su ubrzo protjerani, jer je odredu pritekao u pomoć 1. bataljon 5. brigade iz rejona sela Glogovca. Predveče usiljenim maršem od sela Stanari pritekli su u pomoć 3. i 4. bataljon 5. brigade i iz pokreta bili uvedeni u borbu. Odlučnim protivnapadom tih jedinica četnici su uz znatne gubitke odbačeni prema Motajici i Carevoj Gori.⁷⁸

U periodu od 14. do 22. septembra 1943. neprijatelj je u više navrata bombardovao položaje 12. krajiške brigade

⁷⁶ Zbornik, tom IV, knj. 17, dok. 92. Petnaestodnevni izvještaj štaba 5. brigade, štabu 11. divizije o izvedenim akcijama od 1. do 16. septembra 1943.

⁷⁷ Zbornik, tom IV, knj. 18, dok. 115. Izvještaj štaba 11. divizije štabu 1. bosanskog korpusa o pokretu i borbama jedinica u vremenu od 1. do 30. septembra 1943.

⁷⁸ Zbornik, tom IV, knj. 17, dok. 92. Petnaestodnevni izvještaj štaba 5. krajiške brigade štabu 11. divizije o izvršenim akcijama od 1. do 16. septembra 1943.

i Banjalučkog odreda. Sedamnaestog septembra neprijatelj je jačim, kombinovanim snagama (Nijemci, ustaše, četnici i legija), uz podršku artiljerije i avijacije pokušao da iz pravca Banjaluke prođe na oslobođenu teritoriju u rejon Balte i Bastasi. Međutim, naše jedinice uspjele su ih odbiti i održati posjednute položaje. Neprijatelj je imao oko 10 mrtvih i više ranjenih vojnika i oficira. Naši gubici su bili 1 poginuo, 5 teže i 5 lakše ranjena.

Tih dana bila je pojačana aktivnost neprijateljske avijacije. Ona je 22. septembra bombardovala komandu mjesta u Skender Vakufu, zbog čega je osoblje komande napustilo mjesto. To su iskoristili četnici i ušli u Skender Vakuf, ali su sutradan bili protjerani. Istog dana četnici Laze Tešanovića pokušali su zauzeti Kotor Varoš, ali su ih jedinice banjalučkog odreda odbile.⁷⁹

U tom periodu jedinice 5. brigade i Prnjavorskog odreda nalazile su se u širem rejonu Prnjavora. Kako nije bilo značajnijih marševa i borbi, sem isturanja patrola jačine voda i čete, predah je iskorišćen za odmor i političko djelovanje na terenu. Tako su u više sela i u Prnjavoru održane konferencije i zborovi sa stanovništvom uz prigodan kulturno-zabavni program. Sve te manifestacije bile su znatno posjećene, pretežno od strane omladine. Na konferencije su počeli dolaziti i pripadnici poljske i ukrajinske narodnosti iz Prnjavora i okoline. Konferencije i zborovi redovno su bili praćeni stupanjem omladinaca u jedinice. U selu Pojezni, poslije zbora koji je održan 17. septembra 1943. u 1. bataljon 5. brigade stupilo je 15 omladinaca.⁸⁰

Vodne i četne patrolе jedinica 5. brigade za to vrijeme imale su sporadične sukobe sa četnicima. Jedino se jedna četa 2. bataljona 5. brigade, noću 21. septembra 1943, iznenada sukobila sa jačom grupom četnika koju je nakon žestoke borbe razbila. U tom sukobu poginulo je 8 četnika među kojima i komandant Ljubičke četničke brigade.⁸¹

⁷⁹ Zbornik, tom IV, knj. 17, dok. 122. Izvještaj štaba 11. divizije od 24. septembra 1943. Vrhovnom štabu.

⁸⁰ Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić n/d, str. 129.

⁸¹ Zbornik, tom IV, knj. dok. 135. Petnaestodnevni izvještaj štaba 2. bataljona štabu 5. brigade o pokretima i akcijama u vremenu od 13. do 27. septembra.

U jedinicama 11. divizije, tokom septembra, izvršena je manja reorganizacija kojom su ukinuti četni ekonomati i kuhinje i formirani radni vidovi po bataljonima. Oni su imali komandira i političkog delegata i bili pod rukovodstvom bataljonskih intendanura. Starali se o pripremi hrane, opravci i izradi odjeće i obuće za bataljon. Ta mjera doprinijela je većoj manevarskoj sposobnosti četa i bataljona, kao i njihovim efikasnijim borbenim dejstvima.⁸²

PRODOR U LIJEVCE POLJE

Iako krajem septembra 1943. četnici u srednjoj Bosni nisu predstavljali značajnu vojničku snagu, ipak je njihovo vršljanje po međuprostorima činilo znatne smetnje odlučnijem i bržem opredjeljenju naroda za NOP. Odlaskom štaba 1. bosanskog korpusa, 1. proletherske i 2. krajiške brigade iz srednje Bosne veliki deo slobodne teritorije ostao je upražnjen i nije ga bilo moguće pokriti sa dve brigade i dva odreda. Zbog toga je štab 11. divizije sve svoje jedinice (sem Banjalučkog odreda, koji je ostao u rejonu Kotor Varoša), orijentisao ka sjeveru od Crnog Vrha i planine Ljubić do r. Save. Na tom prostoru nalazila se glavnina četničkih jedinica i to: odred »Borja« u rejonu s. Devetina — s. Kokori — s. Vršani — s. Slatina — s. Kadinjani, jačine oko 350—400 četnika; u rejonu s. Gumirje — s. Šeškovci »Župska« četnička brigada, jačine oko 150 i u rejonu s. Lepenica — s. Rakovac — s. Ilovo — s. Kumovo — s. Kobaš »Motajička« četnička brigada, jačine oko 400—500 četnika.

Zamisao štaba divizije bila je da sa jedinicama 5. i 12. brigade i Prnjavorskog odreda, nakon čišćenja terena od četnika, sa dijelom snaga pređe na lijevu obalu r. Vrbasa u Lijeve Polje. Tu su se pružale najpovoljnije mogućnosti za mobilizaciju novih boraca, budući da je narod ovoga kraja bio gotovo u potpunosti opredjeljen za NOP. Pored toga na tom prostoru mogle su se prikupiti i velike količine žita i drugih životnih namirnica, što je i inače narod dobrovoljno davao.

Pošto je završeno čišćenje terena od četnika na prostoru Klačnice — Prnjavor — planina Motajica jedinice

⁸² Zbornik, tom IV, knj. 17, dok. 105. Naređenje štaba 5. brigade od 19. 9. 1943. štabovima bataljona o formiranju radnih vodova.

divizije su 23. septembra izbile na desnu obalu r. Vrbas. Odlukom štaba divizije, tri bataljona 5. brigade (1, 3. i 4.) i jedan bataljon 12. brigade (1.) prešle su r. Vrbas na gazovima (što je bilo moguće zbog niskog vodostaja) i preko mosta kod s. Razboj.

Dva bataljona 5. brigade (1. i 4.) dobila su zadatak da po prelasku rijeke dijelom jedinica napadnu i likvidiraju neprijateljsko uporište u Razboju, a dijelom obezbjeđe ovu akciju iz pravca sela Nova Topola i Trnjačana.

Prvi bataljon 12. brigade dobio je zadatak da dijelom bataljona sprečava eventualnu intervenciju neprijatelja iz pravca Banjaluke na cesti Banjaluka — Bosanska Gradiska, a dijelom likvidira neprijateljsko uporište u selu Kukulji.

Drugi bataljon 12. brigade štitio je mostobran kod Razboja i gazove na Vrbasu.

Drugi bataljon 5. brigade ostao je u rejonu Srpcu, a 3. bataljon 12. brigade u rejonu sela Stari Martinci — Nožičko. Zadatak ovih bataljona bio je, da spreče eventualni napad četnika u leđa našim jedinicama na lijevoj obali Vrbasa.

Treći bataljon 5. brigade privučen je u blizinu mostobrana sa zadatkom da prihvati naše jedinice u slučaju odstupanja, odnosno prelazak u Lijeve Polje nakon likvidacije uporišta u Razboju.

Napad na neprijateljsko uporište Razboj izvršili su 1. i 4. bataljon 5. brigade 24. septembra 1943. u 02.00 časova. Posada uporišta davala je žestok otpor i predala se tek kad se borac 1. bataljona 5. brigade Gojko Mačak, rudarski radnik iz sela Prusaca kod Bosanskog Novog, pod zaštitom vatre puškomitraljeza, privukao do zida kasarne i kroz prozor ubacio eksploziv.

U toj borbi poginulo je 6, a zarobljeno 60 žandarma. Zaplijenjena su 2 puškomitraljeza, 50 pušaka, dva sanduka municije i druga ratna oprema. Po padu uporišta, 3. bataljon 5. brigade prešao je na lijevu obalu Vrbasa i sa ostalim jedinicama nastavio akcije u Lijeve Polje.

Istog dana jedna četa 4. bataljona, koja je obezbjeđivala pravac iz Nove Topole, imala je kratak, ali žestok sukob sa grupom od oko 150 Nijemaca — kulturbundovaca, koji su pokušali da iz tog sela priteknu u pomoć napadnutoj

posadi u Razboju. U tom sukobu poginulo je 9 Nijemaca, od kojih dva oficira. Zaplijenjeno je: 1 mitraljez, 1 automat, 3 puške i 3 pištolja, a neprijatelj je odbačen prema Novoj Topoli. (U selu Nova Topola — Windthorst — postojala je kolonija njemačke narodnosti, naseljena krajem 19. vijeka u vrijeme austrougarske okupacije Bosne i Hercegovine).

Jedinice 12. brigade napale su neprijateljsko uporište u selu Kukolji, ali ga nisu zauzeli, međutim, neprijatelj je 24. septembra, napustio uporište i povukao se. Istog dana jedna neprijateljska motorizovana kolona iz Banjaluke pokušala je prodrijeti na prostor zauzet od naših jedinica, ali su je jedinice 12. brigade razbile i vratile nazad.

U tom sukobu neprijatelj je pretrpeo gubitke od 9 poginulih i nepoznat broj ranjenih. Uništen je jedan luksuzni automobil, 2 motorbicikla, a 2 kamiona su oštećena.

U očekivanju ponovnog napada neprijatelja od Banjaluke štab 12. brigade ojačao je 1. bataljon četom 2. bataljona. Neprijatelj je 25. septembra sa tenkovima i pješadijom, uz podršku avijacije, pokušao ponovni prodor iz Banjaluke, ali su ga dočekali bataljoni 12. brigade i tom prilikom uništili jedan tenk.

Jedinice 11. divizije ostale su u Lijevče polju tri dana. Dok je ojačan 1. bataljon 12. brigade sprečavao prodor neprijatelja od Banjaluke, bataljoni 5. brigade (1, 3. i 4.) očistili su gotovo sva sela od neprijatelja u trouglu koji čine r. Vrbas, r. Sava i komunikacija Banjaluka — Bosanska Gradiška. Narod ih je sa oduševljenjem dočekao pružajući im svestranu pomoć, a preko 200 omladinaca stupilo je dobrovoljno u naše jedinice. Pored toga, zaplijenjena je izvesna količina oružja i municije, a na desnu obalu Vrbasa prebačena je znatna količina žita i drugih životnih namirnica.

U jutarnjim časovima, 26. septembra, neprijatelj je uz podršku avijacije krenuo u protivnapad iz pravaca Banjaluke, Topole i Bosanske Gradiške. Iako nenaviknute na borbe u ravnici, jedinice divizije pokazale su visok stepen borbenog morala i prisebnosti, a kod starješinskog kadra do punog izražaja došla je samoinicijativa, prilagođavanje uslovima borbe, tako da su se jedinice vještim manevrima postepeno povlačile prema Vrbasu držeći stalno neposredni borbeni kontakt sa neprijateljem, što je umanjivalo efekat

dejstva neprijateljske avijacije. Pod zaštitom prvog sum-raka sve jedinice su se prebacile na desnu obalu rijeke Vrbas. Tokom trodnevnih borbi naši gubici bili su 7 poginulih i 38 ranjenih.⁸³

O prodoru 11. divizije u Lijevo Polje kotarska oblast NDH u Bosanskoj Gradiški u svom izvještaju od 29. septembra 1943, pored ostalog, piše:

»... U noći 24. rujna 1943. godine napala je V udarna kozarska partizanska brigada u jačini od oko 1.500 ljudi iz prnjavorskog kotara na oružničku postaju Razboj i ovu postaju savladala. Broj oružnika bio je 65 i borba je trajala od 01,00 do 10,00 sati, kada su se oružnici u pomanjkanju streljiva morali predati.

Po savladivanju ove postaje partizani su zauzeli više sela ovog kotara i došli pod selo Windtharst (N. Topola) na 2. km. O ovom događaju obavještene su njemačke vojne vlasti kao i vojne vlasti u Banja Luci...«⁸⁴

Komanda 15. njemačkog brdskog armijskog korpusa obavijestila je komandu 2. njemačke oklopne armije o prodoru naših snaga u Lijevo Polje, izvještajem od 25. septembra 1943. u kojem se kaže:

»... jake snage partizana prešle su sa desne na lijevu obalu Vrbasa i potisli žandarme koji su se uz gubitke povukli ka Topoli i Gradiškoj. Topola ugrožena. Iz Banjaluke upućena kombinovana borbena motorizovana grupa radi zaštite njemačkog naselja Topola ..«⁸⁵

Dok su glavnine 5. i 12. brigade bile angažovane u Lijevo Polju i u dolini rijeke Vrbasa, Prnjavorski i Banjalučki odred čistili su terene od četnika na širem prostoru Prnjavora i Kotor Varoši.

Tako je Prnjavorski odred 23. septembra u rejonu sela Pojezna razbio »Ljubičku« četničku brigadu i tom prilikom oslobodio 8 zarobljenih partizana i partizanki koje su četnici povelili u Derventu da ih predaju Nijemcima.

⁸³ Zbornik, tom IV, knj. 18, dok. br. 8, 18. i 115. Izvještaj štaba 12. brigade štabu 11. divizije i štaba 11. divizije štabu 1. bosanskog korpusa.

⁸⁴ Zbornik, tom IV, knj. 17, dok. 221.

ss Arhiv VII, mikrofilm NAV-NT-313-191/745 1760-1.

Sutradan, 24. septembra, jedinice Prnjavorskog odreda napale su četnike u rejonu Tromede, kojom prilikom je zarobljeno 12 četnika. Zaplijenjeno je 11 pušaka, 4 pištolja, 3 bombe i izvjesna količina vojne odjeće.

Jedinice Banjalučkog odreda imale su nekoliko sukoba sa četničkim odredom »Borja«, koji je uporno nastojao da zauzme Kotor Varoš.

U borbama tokom septembra 1943. jedinice 11. divizije, ubile su 115, ranile 80 i zarobile 114 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 179 pušaka, 3 puškomitraljeza, 1 mitraljez, 6 pištolja, 118 ručnih bombi, oko 4.000 puščanih metaka, 100 pari vojničkih odijela i druga ratna oprema. Porušena su 3 betonska mosta, 1 voz, uništena 2 tenka, 1 motorcikel i 1 kamion, dok su 3 kamiona oštećena.⁸⁶

Po završetku akcije u Lijeve Polju, štab 11. divizije ponovo je naredio svim jedinicama da krenu u čišćenje terena od četnika. Istovremeno su izvođene akcije na isturena neprijateljska uporišta u okolini Dervente, kao i na željezničku prugu Brod—Sarajevo, odnosno Teslić—Doboj.

Dva bataljona 5. brigade (2. i 3.) napali su 3/4 oktobra 1943. neprijatelja u Kuljanovcima u blizini Dervente. Zbog nepoznavanja terena razvili su se suviše rano u borbeni poredak i otvoriti vatru sa velike udaljenosti, otkrivši tako svoje prisustvo i namjere. Neprijatelj je to iskoristio i dočekao ih snažnom mitraljeskom i minobacačkom vatrom, nanijevši im velike gubitke. Poginulo je 12, a lakše i teže ranjeno 20 boraca i starješina. Tom prilikom poginuo je i proslavljeni komandir čete 5. brigade Mirko Mačak iz sela Prusaca kod Bosanskog Novog.⁸⁷

Jedinice divizije, dejstvujući na željezničkoj pruzi Brod — Sarajevo odnosno Doboj — Teslić, izvele su nekoliko uspješnih akcija. Drugi bataljon 12. brigade 10. oktobra 1943. izveo je uspješnu akciju na željezničku stanicu Jelah, kojom prilikom je uništen jedan oklopni voz. Zarob-

⁸⁶ Isto kao u napomeni 83, dokumenat 115.

⁸⁷ Zbornik, tom IV, knj. 18, dok. 75. Izvještaj štaba 5. brigade Štabu 11. divizije o akcijama od 1. do 15. oktobra 1943.

ljeno je 26 neprijateljskih vojnika i zaplijenjene izvjesne količine oružja, municije i druge ratne opreme. Isti bataljon je 14. oktobra izveo napad na željezničku stanicu Johovac, na pruzi Doboj — Derventa. Treći bataljon 12. brigade, je 8. oktobra 1943. minirao i porušio deo pruge Doboj — Teslić i uništio jedan oklopni voz. Isti bataljon je 12. oktobra 1943. zauzeo željezničku stanicu Kotorsko na pruzi Doboj — Derventa, na kojoj je zapalio jednu kompoziciju teretnog voza od 10 vagona natovarenih ugljem.

Prvi bataljon 5. brigade (koji je u tim akcijama bio prepočinjen 12. brigadi) 13. oktobra 1943. minirao je prugu Brod — Sarajevo i uništio jednu kompoziciju teretnog voza od 25 vagona.⁸⁸

Ostale snage divizije čistile su teren od četnika. Prnjavorski odred i 4. bataljon 5. brigade dejstvovali su u širem rejonu Prnjavora i Srpeca, a Banjalučki odred na prostoru između Kotor Varoši i Banjaluke, odnosno Kotor Varoši i Skender Vakufa. Drugi i Treći bataljon 5. brigade, upućeni su na prostore s. Jošavka — Kotor Varoš — Čelinac — Vrbanja, sa zadatkom da čiste teren od četnika i ostalih neprijateljskih snaga i omoguće prihvrat veće grupe komunista i simpatizera NOP koji su tih dana izašli iz Banjaluke i stupili u jedinice 11. divizije. Isti zadatak obavljao je i 3. bataljon 12. brigade u rejonu Tešnja.

Rezultat svih borbenih dejstava jedinica 11. divizije u prvih petnaest dana oktobra 1943. godine bio je: ubijena su 22, ranjeno 15, a zarobljen 81 neprijateljski vojnik. Zaplijenjeno je: 1 puškomitraljez, 84 puške, 7 pištolja, 50 ručnih bombi, 4.000 metaka, 2 motorcikla, 2 vagona pšenice, 1 vagon zobi, 1 vagon međa i izvjesne količine vojničkog odjela. Uništeno je 40 željezničkih vagona i spaljene tri željezničke stanice.⁸⁹

O dejstvu snaga 11. divizije na željezničke pruge Brod — Sarajevo — Doboj — Derventa i Doboj — Teslić, komandant 15. njemačko brdskog armijskog korpusa obavijestio je komandu 2. oklopne armije, 13. oktobra 1943. depešom u kojoj se navodi:

88 Zbornik, tom IV, knj. 18, dok. 91. Izvještaj štaba 12. brigade štabu 11. divizije o izvedenim akcijama u vremenu od 1. do 15. oktobra 1943.

89 Zbornik, tom IV, knj. 18, dok. 116. Izvještaj štaba 11. divizije Vrhovnom štabu o pokretima i borbama jedinica u vremenu od 1. do 15. oktobra 1943.

»Neprijatelj pojačao svoj pritisak na prugu Derventa — Doboj. Voz zapaljen. Pruga privremeno prekinuta.«⁹⁰

Odlaskom 2. krajiške brigade u istočnu Bosnu 11. divizija je bila znatno oslabljena i sa ostalim svojim jedinicama nije bila u stanju da parališe neprijateljski saobraćaj na čitavoj teritoriji srednje Bosne. Zbog toga je štab divizije početkom oktobra usmjerio težište dejstava na sjever, ka Lijeveče Polju.

Da bi pojačao dejstva u srednjoj Bosni, Vrhovni štab je u prvoj polovini oktobra 1943. na prostor između izvornog toka Vrbasa, Travnika i Visokog koncentrisao 1. proletersku diviziju i 10. diviziju 5. korpusa i uskladio njihovo dejstvo sa dejstvima 3. korpusa, koji je operacije poslije zauzimanja Tuzle takođe usmjerio ka dolini Bosne. To je u mnogome olakšalo dejstva 11. divizije, jer su se pod udarom jakih snaga NOVJ našli neprijateljski garnizoni Travnik, Visoko i Vareš, a komunikacija Brod — Sarajevo je bila neprekidno ugrožena.⁹¹

FORMIRANJE 14. SREDNJOBOSANSKE BRIGADE

Petomjesečnim borbenim dejstvima jedinica 11. divizije, koje je bilo praćeno svakodnevnim političkim djelovanjem na terenu, njene partijske i skojevske organizacije, vojno-politička situacija u srednjoj Bosni znatno se izmijenila u korist NOP-a. Sredinom oktobra 1943. u jedinicama divizije nalazilo se više stotina boraca sa ovog terena. Gotovo u svim selima postojali su NOO, a narod je sve masovnije prihvatao naše jedinice kao svoju vojsku. Razbijene četničke jedinice i grupe uspjevale su da se održe jedino osloncem na okupatorsko-ustaške garnizone.

Brojno stanje 11. divizije u tom periodu i pored gubitaka, naraslo je na oko 3.000 boraca naoružanih sa 2.000 pušaka, 150 puškomitraljeza i drugog automatskog oružja.⁹² Radi operativnijeg djelovanja i ravnomjernijeg pokrivanja oslobođenje teritorije, štab divizije, uz saglasnost Vrhov-

⁹⁰ Zbornik, tom IV, knj. 18, dok. 176.

si Oslobođilački rat naroda Jugoslavije 1941—1945, knjiga 1, strana 608, i 609.

⁹² Zbornik, tom IV, knj. 18, dok. 117. Izvještaj štaba 11. divizije od 20. oktobra 1943. Vrhovnom štabu o situaciji u centralnoj Bosni.

nog štaba, 16. oktobra 1943. formirao je 14. srednjobosansku NOU brigadu. U sastav 14. brigade ušla su dva bataljona Prnjavorskog i jedan bataljon Banjalučkog odreda.

Komandni kadar štaba brigade i štabova bataljona sačinjavali su: komandant brigade Stevo Samardžija, zamjenik komandanta Mlado Obradović i politički komesar Vojo Stupar. Mjesto zamjenika političkog komesara ostalo je upražnjeno.

Za komandanta 1. bataljona postavljen je Mile Trkulja, za zamjenika komandanta Mile Marić, za političkog komesara Pepi Tvrz i za zamjenika političkog komesara Ljubo Jovičević.

Za komandanta 2. bataljona postavljen je Predrag Vidović, za zamjenika komandanta Dragan Ilibašić, za političkog komesara Momir Lalović i za zamjenika političkog komesara Stanko Vukašinović.

Za komandanta 3. bataljona postavljen je Ljubo Radić, za zamjenika Vlado Jotanović, za političkog komesara Kojo Jotić i za zamjenika političkog komesara Spasoje Marjanović.

Istom naredbom izvršene su i kadrovske promjene u Prnjavorskom odredu. Za komandanta odreda postavljen je Savo Čereković, za zamjenika komandanta Veljko Šipka i za političkog komesara Adem Hercegovac.⁹³

U novoformiranu 14. srednjobosansku brigadu ušao je i znatan broj boraca srednjeg starješinskog kadra iz 5. i 12. brigade.

Sedamnaestog oktobra 1943. na Ceru, nedaleko od Prnjavora, održan je narodni zbor i smotra 14. brigade. Toj svečanosti prisustvovala je 12. brigada i dva bataljona 5. brigade. Bio je to značajniji vojno-politički događaj u srednjoj Bosni od dolaska 11. divizije na taj teren.⁹⁴

U međuvremenu formirana su na tom terenu još dva partizanska odreda, Tešanjско-teslički i Crnovrški. Kad-

⁹³ Zbornik, tom IV, knj. 18, dok. 86. Naredba štaba 11. divizije od 16. oktobra 1943. o postavljanju rukovodilaca u 14. brigadu.

⁹⁴ Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, n/d. strana 135.

rovske jezgre tih odreda uzeto je uglavnom iz 5. i 12. brigade, dok su borački sastav sačinjavali ljudi iz okoline.

Za komandanta Tešanjско-teslićkog odreda postavljen je Dragoljub Resan Ciko, dotadašnji zamjenik komandanta 3. bataljona 5. brigade, a za političkog komesara Ekrem Kulenović, do tada politički komesar čete u 1. proleterskoj brigadi.

Za komandanta Crnovrškog odreda postavljen je Simo Gostović, a za političkog komesara Vukan Trivić.

Usled gubitaka u borbi i kadrovskih popuna novoformiranih jedinica pojavio se nedostatak nižeg i srednjeg starješinsko'g kadra u svim jedinicama. Zbog toga je štab divizije organizovao dva omladinska vojno-politička kursa za desetare, komandire vodova i političke delegate vodova. Održavani su u Glogovcu, kod Prnjavora i Sipragama. Krajem septembra i tokom oktobra 1943. na kursovima je obučeno 60 omladinaca, koji su raspoređeni na dužnosti u jedinicama.

Povoljan razvoj vojno-političke situacije u korist NOP-a na tlu Bosne i Hercegovine ubrzao je kolebanje, pa i osipanje domobranskih jedinica, kao i sve masovnije pristupanje NOP-u širih slojeva hrvatskog i muslimanskog stanovništva, o čemu su sve češće sa velikom zabrinutošću pisale razne institucije ustaške vlasti. Tako veliki župan Župe Usore i Soli u izvještaju od 21. septembra pored ostalog piše:

»... Mi se nalazimo u stavu samoodbrane, da bi spasili goli život ili naša nastojanja u pravcu smirivanja i učinjenja snošljivijim teških životnih prilika, nailaze na mnoge prepreke ...

Prema partizanskim bandama smo nemoćni, jer one predstavljaju ogromnu snagu koju gdje je god udarila na koje mjesto i osvojila ga je. U svom postupku prema pučanstvu partizani pokazuju mnogo takta i političke uvidavnosti te time ostavljaju dobar dojam kod širih narodnih slojeva .. .«⁹⁵

⁹⁵ Zbornik, tom IV, knj. 17, dok. 208. Sedmodnevni izvještaj velike župe Usore i Soli.

U izvještaju se navodi da se u domobranskim jedinicama zapaža dezorganizacija, saradnja sa partizanima, da se za vrijeme borbe domobrani predaju partizanima, pa neki i ostaju u partizanskim redovima. Posebno se ističe jak uticaj uticaj partizanske propagande, na javnost, a posebno omladinu koja je masovno počela da odlazi u partizane.

Konsolidacija prilika u srednjoj Bosni omogućila je da štab 11. divizije svoja dejstva povremeno prenosi na lijevu obalu Vrbasa u Lijevče Polje i na komunikaciju Banjaluka — Bosanska Gradiška. Cilj akcija bilo je ometanje saobraćaja na putu Bosanska Gradiška — Banjaluka, likvidacija neprijateljskih uporišta istočno od ove komunikacije u selima Razboj, Kukolji, Kosjerevo i Junuzovci, mobilizacija ljudstva, izvlačenje žita i drugih namirnica i proširenje našeg uticaja u tom kraju.

Nakon akcija koje su izvele naše jedinice u septembru 1943. neprijatelj je pojačao posade u navedenim selima, ne samo brojčano, već i kvalitetom. Uporište u Razboju, kojeg je branilo 40 žandarma, pojačao sa 120, a uporište u Kukuljima, kojeg je branilo 25 žandarma, ojačano je sa 50 pripadnika SS jedinica. Uporište Junuzovci branilo je 80, a Kosjerevo 17 žandarma. Ukupne neprijateljske snage na tim uporištima bile su 162 žandarma i 170 pripadnika SS jedinica. Za likvidaciju tih uporišta bile su određene 5. i 14. brigada.⁹⁶

Poslije obavljenih priprema glavnina 5. kozarske i 14. srednjobosanske brigade 30. oktobra 1943. prešle su na lijevu obalu Vrbasa, priručnim sredstvima ili gazovima i uveče toga dana napale neprijatelja.

Tri bataljona 5. brigade napala su uporišta u Kukuljima, Kosjerevu i Razboju. Bataljoni su izbacili neprijatelja iz rovova, ali nisu uspjeli savladati otpor iz utvrđenih zgrada.

⁹⁶ Zbornik, tom IV, knj. dok. 161. Naređenje štaba 11. divizije od 30. oktobra 1943. štabovima 5. i 14. brigade za dejstva između rijeke Vrbasa i Save i komunikacije Gradiška — Klačanice.

U tim borbama ubijeno je 9 pripadnika SS jedinica i zarobljeno 6 žandarma. Zaplijenjena su 2 puškomitraljeza, 6 pušaka, 2000 metaka i izvjesne količine odeće, obuće i druge opreme.

Gubici 5. brigade bili su 3 poginula i 15 ranjenih boraca i starješina.⁹⁷

U isto vrijeme su jedinice 14. brigade u noći 30. oktobra pretresle sela Bajinci, Donja i Gornja Dolina, u kojima je pohvatano nekoliko ustaša i zaplijenjeno nešto oružja. Iste noći 1. bataljon je izbio u sela Srednja i Donja Topola i presjekao komunikaciju Banjaluka — Bosanska Gradiška, a narednog dana vodio borbu sa djelovima policijskog bataljona kojeg su sačinjavali folksdojčeri iz Topole. Prema njemu neprijatelj je 31. oktobra uputio deo jedinica iz Bosanske Gradiške, a vršio je povremeno i vazdušni napad. Drugi bataljon je postavio zasjedu na putu Razboj — Topola i pokidao telefonsku liniju. U nju je upala manja neprijateljska jedinica koja je namjeravala popraviti telefonsku liniju. Jedinice 2. bataljona pustile su neprijatelja u dubinu zasjede, a zatim otvorile vatru, kojom prilikom je ubijeno oko 20 neprijateljskih vojnika. Zaplijenjene su manje količine oružja, municije i druge opreme. U borbi poginuo je komandir voda Stevo Lepir.⁹⁸

Drugom polovinom oktobra jedinice 12. brigade i Tešanjско-tesličkog odreda operisale su na prostoru između Dervente, Teslića i Tešnja, sa zadatkom čišćenja prostora od četnika, ustaške milicije i »zelenog kadra«.⁹⁹ Bataljon 12. brigade 26. oktobra 1943. napao je željezničku stanicu Rudanka, zauzeo je i zapalio. Zarobljeno je 7 neprijateljskih vojnika i zaplijenjeno 7 pušaka.¹⁰⁰

Rezultat borbenih dejstava 11. divizije u vremenu od 15. do 31. oktobra 1943. bio je: ubijeno 14, a zarobljeno 90

97 Arhiv VII (fond NOR-a), k. 869, f. 2, dok. 3. Izvještaj štaba 5. brigade od 1. novembra 1943. o rezultatima akcije na neprijateljska uporišta Razboj, Kosjerevo i Kukolji.

98 Stevo Samardžija, n/d. strana 70. i 71.

99 Narod je bjegunce iz austrougarske vojske koji su se, da bi izbjegli odlazak na front skrivali po šumama, nazvao »Zeleni kadar«. Taj naziv su prihvatili i bjegunci iz raznih formacija NDH, ali su se oni borili protiv jedinica NOV, samo pod drugim imenom. (Primjedba D. S.).

100 Zbornik, tom IV, knj. 18, dok. 150. Izvještaj štaba 12. brigade od 27. 10. 1943. štabu 11. divizije o akciji na željezničku stanicu Rudanka.

neprijateljskih vojnika. Zaplijenjeno je 3 mitraljeza, 11 puškomitraljeza, 93 puške, 8 strojnica, 5 pištolja, 42 bombe, 10.000 metaka i druge ratne opreme. Zapaljene su 2 željezničke stanice i uništena sva postrojenja u njima. Uništena su 2 voza i 25 vagona.¹⁰¹

Početkom novembra 1943. štab divizije je usmjerio glavninu snaga (12. brigadu, dva bataljona 5. brigade, dva bataljona 14. brigade i Tešanjско-teslički NOP odred), prema dolinama rijeka Bosne i Usore, sa osnovnim zadatkom da rušenjem željezničke pruge Brod — Sarajevo i Derventa — Doboj — Teslić ometaju saobraćaj neprijatelja, kao i čišćenja terena od četnika, ustaške milicije i zelenog kadra. Jedan bataljon 14. brigade i Prnjavorski odred ostavljeni su u rejonu Motajice odnosno Prnjavora, sa zadatkom mobilizacije ljudstva, formiranja Motajičke partizanske čete i zaštite Prnjavora. Dva bataljona 5. brigade i Banjalučki odred dejstvovali su na prostoru Kotor Varoš, sa zadatkom čišćenja terena od četnika, obezbeđenja sloboznog prolaza karavanima na putu Maslovarе — Šiprage — Petrovo Polje — Jajce, zatvaranja pravca na komunikaciji Banjaluka — Kotor Varoš — Skender Vakuf — Jajce i zaštite bolnice 11. divizije u Šipragama.¹⁰²

Jedinice 12. brigade su 3. novembra 1943. zauzele željezničku stanicu Komarice, u kojoj su zarobile 18 domobrana i zaplijenile 18 pušaka, a jedinice Tešanjско-tesličkog odreda napale utvrđeno uporište Debelо Brdo (4 km sjeveroistočno od Teslića), u kome su zarobile 25 domobrana sa oružjem i opremom.¹⁰³

Noću 4/5. novembra 1943. 2. bataljon 12. brigade minirao je željezničku prugu Doboj — Derventa između že-

¹⁰¹ Zbornik, tom IV, knj. 19, dok. 30. Izvještaj štaba 11. divizije Vrhovnom štabu o borbama jedinica na prostoru sjevernog dijela centralne Bosne od 15. do 31. oktobra 1943.

¹⁰² Zbornik, tom IV, knj. 19, dok. 9. Naređenje štaba 11. divizije od 2. 11. 1943. potčinjenim jedinicama za čišćenje područja Teslića od četnika i zelenog kadra.

¹⁰³ Zbornik, tom IV, knj. 19, dok. 87. Izvještaj štaba 11. divizije Vrhovnom štabu o borbama jedinica na prostoru sjevernog dijela centralne Bosne od 1. do 15. 11. 1943. — Dokument 151, strana 475, Dnevni izvještaj ministarstva oružanih snaga NDH od 4. 11. 1943. o borbama sa jedinicama NOV na teritoriji Bosne.

ljezničkih stanica Komarice i Rudanka. Tom prilikom je uništena kompozicija od 11 vagona natovarenih kamionima, automobilima, motorciklima i drugom ratnom opremom. Ubijeno je i ranjeno 13 njemačkih vojnika. Zaplijenjeno je 6 njemačkih puškomitraljeza »šarca«, 2 strojnice, 5 pušaka i izvjesne količine druge vojne opreme.¹⁰⁴

U dnevnom izvještaju ministarstva oružanih snaga NDH od 6. novembra 1943. o toj borbi se kaže:

»... Prema izvješću glav. (nog) zapov. (jedništva) oružništva, noću 4/5. XI između želj. (ezničke) postaje Komarice i Kotorsko naišao je njemački teretni vlak sa pratnjom od 20 vojnika na 3 mine. 11 što punih što praznih vagona je izgorjelo. U borbi sa partizanima ranjeno je 13 njemačkih vojnika a 2 vojnika i 2 željezničara su nestali.. «dos

Jedinice 14. srednjobosanske brigade 5. novembra 1943. napale su i likvidirale neprijateljsko uporište u s. Agići kod Dervente. Zarobljeno je 6 domobrana i 1 podoficir. Zaplijenjeno je 7 pušaka i druga vojna oprema.¹⁰⁵

Drugi bataljon 5. brigade 6/7. novembra 1943. porušio je oko 500 m željezničke pruge Doboj — Derventa i zapalio željezničku stanicu Drežnica. Istog dana 4. bataljon 5. brigade zarobio je 13 četnika, 4 pripadnika ustaške milicije, 2 finansa i 2 željezničara. Zaplijenjene su 23 puške i druga vojna oprema.¹⁰⁷

Prvih dana novembra 1943. Nijemci su uz pomoć četnika, koji su im služili kao vodiči, u nekoliko navrata pokušali prodrijeti na oslobođenu teritoriju srednje Bosne. Bile su to specijalne diverzantske grupe, poznate pod imenom »Trup«.¹⁰⁸ Jedna takva njemačka diverzantska grupa noću 1/2. novembra 1943. iznenada je u s. Dragović napala štab 1. bataljona 5. brigade. Kako su u istom mjestu zanočile i dvije čete tog bataljona, brzo su se snašle i primile

¹⁰⁴ Zbornik, tom IV, knj. 19, dok. 73. Izvještaj štaba 12. brigade, štabu 11. divizije o pokretima i akcijama od 1. do 15. 11. 1943.

¹⁰⁵ Zbornik, tom IV, knj. 19, dok. 153.

¹⁰⁶ Zbornik, tom IV, knj. 19, dok. 173. Opšta bojna relacija zapovjedništva Drugog zbornog područja za novembar 1943.

¹⁰⁷ isto kao u napomeni 103 pod 1.

¹⁰⁸ Lj. Borojević, Dnevnik »U petoj kozarskoj«, »Prosveta« Beograd, 1957. A«. i '<

borbu sa neprijateljem. Sukob je bio kratak, ali žistok. Ubijena su 2 i zarobljeno 7 njemačkih vojnika.¹⁰⁹

Povodom 26-godišnjice oktobarske revolucije, 7. novembra 1943. izvršene su smotre jedinica 11. divizije i održani narodni zborovi.

Jedinice 12. brigade održale su smotru i zbor u selima Osinje i Ukrinjca, Prnjavorski odred u selu Vijačani, a 1. i 3. bataljon 5. brigade, koji su se nalazili u Kotor Varoši, pored smotre, izvršili su defile kojeg je sa oduševljenjem pozdravilo više stotina građana i veliki broj omladinaca iz okolnih sela. Svečanost u Kotor Varoši završena je velikim narodnim mitingom. Sutradan, 8. novembra tu je održana sreska omladinska konferencija na kojoj je prisustvovalo i 10 omladinaca iz 1. i 3. bataljona 5. brigade, kao delegati. Pored izbora sreskog omladinskog rukovodstva, na konferenciji je glavno pitanje bilo mobilizacija omladine u NOV.¹¹⁰

U vremenu od 8. do 15. novembra 1943. jedinice 11. divizije izvršile su još nekoliko uspješnih akcija. Jedinice 12. brigade i Tešanjско-tesličkog NOP odreda sa uspjehom su čistile teren od četnika na prostoru Rankovići — Gornji Teslić — Buletić — Pribnić. Tom prilikom je ubijeno nekoliko četnika, među kojima i jedan komandir četničke čete. Porušena su i dva mosta na željezničkoj pruzi Teslić — Blatnica. Dva bataljona 5. brigade (2. i 4.), uspješno su čistila teren u selima oko Dervente od četnika i ustaške milicije. U selima Velika Sočanica, Bukovica, Crnča i Cer zarobili su 81 četnika sa oružjem, od kojih je većina stupila u jedinice NOV i POJ. Tako se raspao jedan kompletan bataljon »Ljubičke« četničke brigade.

Ovi bataljoni su 13. novembra 1943. napali željezničku prugu Doboј — Derventa, na odsjeku sela Foča — Mali Prnjavor. Pruga je prekinuta na više mjesta, a uništena je i jedna kompozicija teretnog voza od 22 vagona i 2 lokomotive. Poginulo je 12 pripadnika ustaške milicije, a 4 su zarobljena. Zaplijenjeno je 11 pušaka i 1.300 kg duvana.

Za to vrijeme jedinice 14. brigade kontrolisale su komunikaciju Prnjavor — Derventa, čistile teren od četnika u rejonu Motajnice i mobilisale nove borce, od kojih je 11. novembra 1943. formiran Motajnički NOP odred.

109 Lj. Borojević, D. Samardžija, R. Bašić, n/d. strana 136.
110 Isto kao u napomeni 103 i 107.

Banjalučki odred obezbeđivao je Kotor Varoš i zajedno sa komandom Banjalučkog vojnog područja mobilisao je omladince za omladinski vojno-politički kurs, koji je tih dana otpočeo sa radom u Skender Vakufu.

Rezultat borbenih dejstava 11. divizije u vremenu od 1. do 15. novembra 1943. bio je: ubijena su 63, a ranjeno 12 neprijateljskih vojnika (Nijemaca, četnika, ustaša, domobrana i ustaške milicije). Zarobljeno je 168, među kojima je bio najveći broj četnika. Zaplijenjeno je 10 puškomitraljeza, 180 pušaka, 7 pištolja i znatne količine razne vojne opreme. Spaljena su 63 željeznička vagona, 3 lokomotive i 1 željeznička stanica. Porušena su 2 mosta i oko 4 km željezničke pruge.

U jedinice divizije stupilo je na stotine novih boraca. Samo u 2. i 4. bataljon 5. brigade stupilo je 150 novih boraca, pretežno iz sela Velike Sočanice, Velike Bukovice i Grabovice. Ovaj priliv imao je veliki značaj jer su znatno popunjene postojeće jedinice, a formiran je Motajnički NOP odred.¹¹¹

DOLAZAK U SASTAV DIVIZIJE 12. SLAVONSKE BRIGADE

Zahvaljujući uspjesima narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije u jesen 1943. i povoljnom razvoju međunarodnih događaja (kapitulacija Italije 8. septembra) ustanak u Srbiji se sve više širio. U NOV su stupali novi borci, a u kvislinškim formacijama je došlo do primjetnog osipanja. Zbog takvog razvoja događaja Nijemci i četnici su bili prinuđeni na još tješnjiju saradnju, pa su Nijemci povećali četnicima materijalnu pomoć, a došlo je i do tjesnog kontakta između četnika Draže Mihailovića i bugarskih okupacionih trupa.

Imajući u vidu uslove pod kojima dejstvuju partizanske snage u Srbiji, kao i jačinu neprijateljskih snaga na toj teritoriji, Vrhovni komandant je 28. avgusta naredio Glavnom štabu Srbije da formira brigade i divizije, koje će izbjegavati frontalne borbe odbrambenog karaktera i usmjeriti dejstvo na manje neprijateljske garnizone. Vrhovni štab je još ranije naredio Štabu 2. udarnog korpusa da uputi ka Priboju i Rudom 2. proletersku diviziju, koja bi

ni isto.

zajedno sa 5. krajiškom divizijom prodirala ka zapadnoj Srbiji. Cilj je bio da se potpomognu partizanske snage u zapadnoj Srbiji i Šumadiji i da se stvori oslonac za kasniji prodor snaga NOV u Srbiju.

U jesen 1943. Vrhovni štab je vršio pripremu da iz reiona Bosanske krajine prebaci jače snage za Srbiju. Za pokret su bile predviđene jedinice 1. proleterskog korpusa, 1. i 6. proleterska ili. krajiška NOU divizija. Ukupna jačina tih snaga bila je 12.000 boraca. Da područje srednje Bosne ne bi ostalo upražnjeno po odlasku 11. divizije Vrhovni komandant je naredio Glavnom štabu Hrvatske da iz sastava 6. korpusa tu uputi 12. slavonsku brigadu, koja je noću 4/5. novembra 1943. u rejonu selo Bosanski Dubočac i Korače (7 km sjeverozapadno od Dervente) prešla na desnu obalu Save. Kako je zbog novonastale situacije (jake neprijateljeve ofanzive u Crnoj Gori, Sandžaku i istočnoj Bosni) odložen odlazak 11. divizije za Srbiju do ljeta 1944, 12. slavonska brigada je ostala na ovom prostoru i nekoliko mjeseci dejstvovala u njenom sastavu.¹¹²

U vrijeme prelaska u centralnu Bosnu brigada je imala četiri bataljona: Pionirsku četvu, Četvu za vezu, Minobacački vod i sanitet, sa ukupno 1.549 boraca naoružanih sa 722 puške, 58 puškomitraljeza, 11 mitraljeza, 16 mašinski-šmajsera i 2 protivtenkovske puške.¹¹³

Komandni sastav brigade bio je: komandant Josip Antolković, politički komesar Ivan Senjug Ujak, zamjenik komandanta Borislav Milojević, zamjenik političkog komesara Pero Car, i načelnik štaba Mile Puškarić.

Dolazak 12. slavonske brigade u srednju Bosnu imao je veliki vojni i politički značaj. U vojnom pogledu ona je, pokrivajući deo terena na desnoj obali Save od ušća Vrbasa pa do Dervente, omogućila da štab 11. divizije rokira deo jedinica na istok i jugoistok i ozbiljnije ugrozi komunikacije i neprijateljske garnizone u dolini rijeke Bosne i Usore (Derventu, Doboj, Tešanj, Teslić), odnosno da ispolji jači uticaj na sela između Teslića i planine Vlašić.

U2 Oslobođilački rat naroda Jugosalvije 1941—1945. knjiga 2, strana 612, 621. i 625. — Drago Karasijević, n/d. strana 174, Zbornik, tom IV, knj. 19, dok. 155. Dnevni izvještaj glavnog stožernog ureda oruž. snaga NDH od 7. 11. 1943. o situaciji u Bosni.

na Zbornik, tom IV, knj. 20, dok. 171. Brojno stanje ljudstva i naoružanja 12. brigade, 12. divizije od 29. 12. 1943.

Politički značaj dolaska 12. slavonske brigade na taj teren bio je već i u činjenici da se sa »one strane« Save pojavila tako brojna partizanska jedinica.

Poseban njen značaj bio je u povezivanju naših jedinica sa teritorija Slavonije i srednje Bosne i omogućavanje direktnije veze štaba 6. korpusa NOVJ sa Vrhovnim štabom NOV i POJ.

Susret Slavonaca i Kozarčana bio je srdačan iz više razloga. U jedinicama 5. kozarske i 12. krajiške brigade bilo je dosta boraca čije su porodice poslije njemačko-ustaške ofanzive na Kozaru juna i jula 1942. raseljene po Slavoniji, pa su se nadali da bi se i u 12. slavonskoj brigadi našao izvjestan broj Kozarčana koji su prilikom sprovođenja u logore bjegstvom našli utočište u Slavoniji i stupili u partizane.

Pored toga u 5. kozarskoj brigadi je bilo nekoliko boraca koji su kao pripadnici Krajiškog proleterskog bataljona bili primorani da se pod pritiskom četnika prebace u Slavoniju, gdje su se priključili slavonskim jedinicama, a kasnije se vratili na Kozaru.

OBLASNI KOMITET KPJ ZA BOSANSKU KRAJINU
O VOJNO-POLITICKOJ SITUACIJI U SREDNJOJ
BOSNI

U izvještaju od 12. novembra 1943. upućenom Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu, Oblasni komitet KPJ za Bosansku krajinu analizira vojno-političku situaciju na teritoriji zapadne i srednje Bosne, ocjenjuje stanje jedinica NOV koje djeluju na tom prostora i daje brojni pregled članstva KPJ i SKOJ-a na terenu i u vojsci, kao i pregled NOO, AFŽ i USAOJ-a.¹¹⁴

Oblasni komitet KPJ ocjenjuje da je vojno-politička situacija u srednjoj Bosni znatno izmjenjena u korist NOP zahvaljujući uspješnim borbenim dejstvima i političkom djelovanju jedinica NOV koje su operisale na tom prostoru, pogotovo jedinica 11. divizije, koje su tokom petomjesečnog dejstva na tom prostoru vojnički neutralisale četničke formacije, a ti političkom pogledu potpuno ih razobličile pred narodom, kao saradnike okupatora i ustaša.

¹¹⁴ Zbornik, tom IV, knj. 19, dok. 50. Izvještaj Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu od 12. novembra 1943. Pokrajinskom komitetu KPJ za Bosnu i Hercegovinu o stanju u Bosanskoj krajini.

Međutim, što se tiče obnavljanja KPJ, SKOJ-a, NOO, omladinskih organizacija i AFŽ, moralo se početi iz osnova, jer su nakon četničkih pučeva u jedinicama 4. odreda četnici pristupili likvidaciji komunista, članova NOO i drugih saradnika NOP-a.

Na toj teritoriji, krajem 1941. i u januaru 1942. djelovalo je 160 NOO. Samo na teritoriji prnjavorskog sreza bilo je 14 opštinskih NOO. Svi su oni pobijeni od strane četnika ili izručeni okupatoru i otjerani u logore.¹¹⁵ Tako je uništen veliki broj kadrova, što je uslovalo posebne teškoće u obnavljanju partijskih i skojevskih organizacija, kao i Narodnooslobodilačkih odbora.

Povoljan razvoj događaja u korist antihitlerovske koalicije na svim ratištima, a posebno na jugoslovenskom prostoru u cjelini, znatno je povećao naš uticaj i u srednjoj Bosni. No i pored toga Oblasni komitet KPJ ocijenio je da je vojno-politička situacija tu još uvijek složena i da zahtjeva pojačano političko djelovanje u narodu.

Ovakva ocjena Oblasnog komiteta proizišla je iz činjenice:

a) da na ovom prostoru živi mješovito stanovništvo Srbi, Hrvati, Muslimani i velika grupacija (oko 15.000 pripadnika Poljske i Ukrajinske narodnosti).

b) da je uništen veliki broj kadrova i da treba vremena za regrutovanje i osposobljavanje novog kadrovskog jezgra koje bi preuzelo organizaciju i vođenje pozadinskih struktura vlasti.

c) da su četnici tokom duže dominacije na ovom terenu svojom brutalnošću zaplašili mase svih nacionalnosti do te mjere da se iste teško odlučuju otvoreno stupati u jedinice NOV, odnosno organe narodne vlasti, sve dok se ne uvjere da naše snage neće napuštati taj prostor.

*

Zbog takve situacije pred partijsku organizaciju 11. divizije postavljen je zadatak: obnavljanje partijskih i skojevskih organizacija, NOO i struktura vojnopozadinske

us Adem Hercegovac »Razvoj NOO u centralnoj Bosni«. Ratna sjećanja aktivista Jugoslovenskog revolucionarnog pokreta, knjiga 3, str. 50, »Kultura«, Beograd, 1961.

vlasti — komandi mjesta i područja. Da bi se taj zadatak uspješno obavio iz jedinica divizije su odvojeni iskusniji partijsko-politički kadrovi i postavljeni na rukovodeća mjesta.

Iz brojnog pregleda članstva KPJ i SKOJ-a na terenu i u jedinicama 11. divizije vidi se da je članstvo malo-brojno.

Okružni komitet KPJ Banjaluka — Kotor Varoš, imao je u to vrijeme 64 člana KPJ i 12 kandidata na cijeloj teritoriji od nekoliko srezova, a od 5 članova, koliko je brojao Okružni komitet, samo jedan je bio sa te teritorije, dok su ostali došli sa drugih terena ili iz vojnih jedinica.

Ništa bolja situacija nije bila ni na teritoriji OK KPJ za Prnjavor, koji je imao 40 članova KPJ, 9 kandidata i 85 članova SKOJ-a.

Prema tome na cijelom terenu srednje Bosne djelovalo je (u pozadini) svega 104 člana KPJ, 21 kandidat za člana KPJ i 85 skojevaca.

Broj članova Partije i SKOJ-a u jedinicama 11. divizije bio je: u 5. kozarskoj brigadi 29 člana partije, kandidata 67 i skojevaca 322 — ukupno 680 organizovanih; u 12. krajiškoj brigadi članova KPJ 148, kandidata 36 i članova SKOJ-a 143 — ukupno 327 organizovanih; u 14. srednjo-bosanskoj brigadi 61 član partije, kandidata 20 i članova SKOJ-a 93 — ukupno 174 organizovano; Banjalučki odred imao je 8 članova KPJ, Prnjavorski takode 8, a Tešanjско-teslički 8 članova Pratije i 4 kandidata.

Tako je sredinom novembra 1943. na teritoriji centralne Bosne djelovalo 1.415 članova KPJ i SKOJ-a i još oko 2.000 boraca NOV-a, koji su svojom privrženošću NOB-i i pravilnim političkim djelovanjem u masama, činili sastavni deo vojno-političkih snaga sposobnih da prevladaju sve teškoće o kojima se govori u izvještaju Oblasnog komiteta KPJ za Bosansku krajinu.

Razobličavanju četničke izdaje na tlu centralne Bosne doprinosilo je i djelovanje patriotski raspoloženih grupa i pojedinaca, kojih je bilo gotovo u svim selima, kao i javno istupanje vjerskog referenta 11. divizije popa Vidaka Drakića, koji je u ličnom kontaktu sa seljacima objašnjavao ciljeve NOB-a, opisivao zločine okupatora i domaćih

izdajnika i pozivao ljude da se priključe narodnooslobodilačkoj vojsci i daju svoj doprinos bržoj pobjedi nad okupatorom i njegovim pomagačima.¹¹⁶

Brojnost naših snaga bila je znatno veća, budući da su na tom prostoru u jednom periodu 1943. djelovale 1. proleterska, 2. i 9. krajiška i 12. slavonska brigada, čiji je vojni i politički učinak bio znatan i u mnogome doprineo širenju ideja NOP.

^{nB} S tim ciljem pop Vidak Drakić napisao je i pismo pod naslovom »Opjelo na zgarištima« u kome na kraju stoji:

»... Ti krvavi švapski dželiti i njihovi pomagači ustaše i četnici, nemilosrdno siju smrt i pustoš širom svijeta, da bi se pred tim zločincima moralo gnušati i najokorelije ljudsko srce. No oni nemaju ljudskih osjećanja, jer su ogrezli u zločinima, kakve ne pamti istorija rata. Ali zato se za njih primiće dan strašnog suda, kada će morati odgovarati za sva počinjena zvjerstva i zločine koje počinije nad nedužnim slobodoljubivim narodima. Dan odmazde je veoma blizu, ispred koje neće moći uteći nikakvi zločinci. Božja kazna i narodni sud, stići će sve one, koji okrvaviše svoje zlikovачke ruke u krvi nevinih ljudi i nejake djece.

Pop Vidak Drakić
vjerski referent 11. NOU divizije«

Arhiv VII (fond NOR-a) k. 866A, f. 9. dok. 5.